Taksa plaćena u gotovom

Broj 10 Din

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXIV 5 1937

Na kraju prvog polugodišta

Kako su svi članovi našega uredništva a i lijep broj naših redovnih
suradnika pod kraj školske godine preopterećeni školskim poslom, to ovaj
broj izlazi sa znatnim zakašnjenjem, jer je sva građa za nj bila pripremljena
već u svibnju. Molimo stoga naše poštovane pretplatnike da izvole ispričati
tu neurednost koja se nije dala izbjeći. Međutim, ritam izlaženja lista nije
se tim u biti poremetio, budući da ovim brojem završujemo prvo polugo-
dište, a naredni će izići oko polovice mjeseca rujna kao dvobroj, tako da će
se svako polugodište ovog tečaja počinjati jednim dvobrojem. Odlučili smo
se na to stoga, što su nam i mnogi naši čitaoci bilo usmeno bilo pismeno sa-
općili svoje zadovoljstvo naročito s br. 1.-2., koji je kao dvobroj na 6
štamp. araka mogao donijeti i veće članke bez potrebe cijepanja, a i razno-
ličniju građu. Osim toga, kako cijene papiru rastu, uštedjet ćemo na taj
način omot i ekspedit za jedan broj, a to za naše prilike znači osjetljivu
razliku.

Ovim se brojem svršava, dakle, prvo polugodište »Hrvatske Pro-
svjete«. Na 240 stranica koje su obilno iskorišćene već i pogodnostima koje
nam pruža povoljan opseg sloga, zastupani su u ovom polugodištu ovi su-
radnici: Hrvoje Bor, A. B. Buerov, A. Dabinović, P. Dulčić, A. Jakšić, B.
Klarić, Sida Košutić, I. Kovačević, A. Kokić, Zane Kukež, V. Kušan, Lj.
Maraković, M. Matulić, M. Meštrović, A. Parčina, Ton Smerdel, B. Sto-
rov, Cvite Škarpa, M. I. Talajić, K. Rimarić-Volinski, P. Tijan, Toni Ti-
nov, M. Ujević, J. Vrana, Silv. Zaratijev, Nikola Žic.

U ovom broju donosimo prilog g. B. Storova za anketu o suvremenoj
lirici koju smo predložili svojim suradnicima, u sasvim nevezanoj formi,
povodom članka g. T. Smerdèla u 1.-2. broju lista .G. Storov dotiče se u
svojoj bilješci samo jedne strane predmeta, ali je ona vrlo važna; a nama
je draže da prinosi pojedinih suradnika budu i djelomični, nego da sasvim
izostanu. Za naredne brojeve najavljeni su nam već i dalji odzivi, a i mi
ćemo sa svoje strane zasegnuti u tu diskusiju. Međutim, donijet ćemo što
skorije sintetične prikaze suvremenog hrvatskog romana i pripovijetke, jer
premda se uvijek ističe kako je hrvatska književnost u današnje vrijeme
oskudna, nakupio se na tom polju upravo obilan materijal koji nije ni lako
zaokružiti.

Drugi problem koji je donijelo vrijeme samo sobom, bio je onaj koji
je pokrenuo g. N. Subotić svojim člankom o parlamentarizmu. On je na-
šao odziva čak i izvan našega lista u jednom političkom tjedniku koji je iz
toga izveo neke apsurdne i »borbene« zaključke. »Hrvatska Prosvjeta«

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXIV. ZAGREB, SVIBANJ 1937. BROJ 5

BRANKO KLARIĆ:

PJESME TUGE

(† Marici Klarić)

1.

Vjetar se svija
U plačljivom šumoru,
Kišno popodne grudi reže,
Oblaci magle
Nekuda nagle,
U srcu mom
Sve jadnije,
Sve teže.

2.

Prijatelj sjedi kraj mene i govori
Utješne i meke
Riječi.
O prijatelju moj dragi,
Za najdražim stvorom
Glasova mekih
Šumorom
Bol se ne liječi.

3.

Vjetar večernji srče moju tugu,
Sjetan je odraz
Večernjih boja,
Zgusnute magle
Lete prema jugu,
Kako sam ti žalostan,
Marice moja.

4.

Ja, prijatelju, ne ću utjehe
Što je zaborav daje,
Ja volim večer crnu
Kad sjećanja
Grnu
I dah u grlu
Staje.

Ja volim miso
S najdubljeg dna
Od čeprkanja
Po plićini,
Jer srce tad zna,
Il' bar mu se čini,
Da vidi nju
Pod velom svilenog
Sna.

5.

Opet je nikla pšenica
Na njivi što si je lani
Žela,
Opet je gora
Ko mlada nevjesta
Kod našeg
Sela,
Marice moja.

Opet se u sto boja
U suncu sja
Trava
Vrh naših živica.
Je li se prenuo,
Ili još spava,
(Ta on je tako nježan,

On nije svenuo?)
Naš mali
Ivica.

6.

U riječi je tvojoj zvonila
Slatkoća blagdanskih
Zvonova,
U njoj su proljetna vrela
Romonila
Svaki dan s nova,
S nova.

Pa su se zvona raspukla
I vrela oglušila,
Riječ je tvoja
Zamukla
I radost se moja
Osušila.

7.

K tebi je one večeri
U bijelom plaštu
Prišla Dobrota
Pa ti je od mojih očiju
Bila draža
Njezina ljepota.
Stoga si mirno rekla:
Ja idem,
Evo On dolazi...

Tad je u grudima mojim
Rana zapekla
I utaman vrijeme
Prolazi,
U srcu mom svaku večer
Bolovi izgaraju,
A krvava jutra
Nove plamenove
Stvaraju,
Marice moja.

8.

Tuga je moja vazda budna,
Vazda živa,
Ona u noći
Grobove otvara,
U danu po pučini
Pliva
I leti nad zelena
Žita.

Tuga moja
Vječito grize,
Vječito pita:
O, gdje je ona,
Kuda se skriva?
Eno je,
U sobi šiva.
Nije, već Ivici
Košuljicu plete.
Gle, kako je pobožno zamišljena,
To se Bogu moli.

O zašto, zašto, moja boli,
Od mene činiš
Nerazumno dijete?

9.

Katkad u noći što je u tišinu zavijena
Osluškujem kroz vedrinu neke meke glasove,
Duša je moja tad omamljena, opijena,
Ona tad proživljuje najmilije časove.

Odnekud, ni sam ne znam iz kojega smjera
Prilazi tiho ko golubica bijela
I diže težinu s duše i s tijela
Moja čvrsta, snažna djetinjska vjera.

To su večeri kad se skrivaju i taje
I lako snose gorčine i boli,
Tad život moj na snazi svojoj staje
Dok srce za nju skrušeno moli.

Jesenice, u travnju 1937.

PERE DULČIĆ:

GDJICI Z. D. U ALBUM 1927. g.

O jubavi, sarcu
Ča ću da von provjon;
Zoč da von na parsi
Teški kamik stovjon?!

Moje hlepi sarce
Na to more sinje.
Slutin škoje: s mene
meso ka da linje.

Kako dikmon divnju
Bušiju ih bote,
Kad se trudan vroti
S poja, iz rabote.

Plivodu u suncu
Boci, barda, mista,
Stine lasketaju
Svoja parsa čista.

Zimorod, kaduja,
Cmij, mak i murtela:
S tin non se pričinjo
I vonjo kapela.

A u svaken mistu
Zvoni brenculaju
Petegule naše
Tako čakulaju...

Iša ća son otle
Al još vavlin sveja,
Sve se to u meni
Suko kako preja:

I crikve i zvoni
I more i poja...
Dvo mi čorno oka
Ne doju pokoja.

Kako prut mi misal
Svije se i lušći
Bolećivo sarce
Od tuge papušći.

— — — — —

O jubavi, sarcu
Ča ću da von provjon...
Tamo je na škoju:
Jo s njin ne uprovjon.

Pok kad se sitite
Ove duše moje
Pensojte na more,
Na sunce i škoje.

NA UZMA

Jutros su se rano raspivole ćuške
Po vartlih i plotih meju cvitne grone.
Po kupima sunce igro se i lizi
Niz mire u kuće svitle razplanzone.

U to su na crikvi zaslavili zvoni,
Prosuli po selu nike čudne glose,

Probudili dicu, ča su sinoć legli
Pensajuć na dore, ča će primit zo se.

Oživili vartli, dvori, puti, štrode,
Po ariji leti smih, veselje, radost:
To se dica, mladost natiče sa suncen,
A s ponistrih gledo i uživo starost.

A u podne vruće, kad se svrši misa
Dikmani će pivot pisme od jubavi.
I svaka će divnja u svom sarcu ćutit,
Da to njoji drogi svoju jubov slavi.

I dok vonka radost možeš rukon ćapat,
Ti ćeš, drogo, mene čekot kraj ponistre,
Da u rukoh cviće, a na čelu sunce
Vididu na meni tvoje oči bistre.

Al kad čuješ kolon škrokoji di gredu
Uši ćeš napelit baš do škure some:
Svaki će ti bahot sarcen zalepetat,
Svako će ti bilo kucot somo zo me.

Ne će fermat sarce u tvojin parsima
Nit će drogi donit pramalića radost...
O, danas, na Uzma, usrid svitla dona
Papušći i vene jedna tužna mladost.

BRANKO STOROV:

RUŽA

Bezazleno dražesna ko lutka
Nagnula se na rubove vaze
Ruža, oaza ljepote.

Ko mlada i stidljiva gošća,
Što sjedi na rubu fotelja,
Premda je baršun lica
Otela sutonu.

Kad sanja ocean mirisâ,
Njeno je srce blijedo
Ko žubor mirisna vrutka,
Ko srce utopljenika.

Došao je, došao je cvijet,
Što straži na međama večeri
Ko povjekovna baština
Davno minulih dvoraca
Da umre, da umre nečujno
Kraj sjete mojih očiju.

DA VAM PRIKAŽEM PJESNIKE

— Dozvolite: Traged More.
Njega plagiraju srca.

— Lirici: Šume i Gore
I Jezero, najmlađi pjesnik,
Što slika na ivici vrbe.

— Noć.
Crni joj baršun rese
Zvjezdani nakit i mjesec —
Krupan dragulj, što znade
Kliznuti do vrh gaja.

— Nestor svih pjesnika Dan.

Sugestija ovih je pjesnika
Velebna, jer ne zavide.

BJEŽIM

Pred Tvojim nevidljivim suncem
Bježim
Pred Tvojim nevidljivim suncem
Kao što promrzlo ptiče
Pred toplom rukom bježi.

Bježim,
U hladnu se predjelu stanim,
I nemirna mašta se brati
S prvim osmijehom stranim —
Tako stranim.

A Tvoje nevidljivo sunce
Ko spomen mladosti sjajne
Stope mi zlati.

SUNCE

S prozora gledam (zastiru ga sjene) —
Preko puta, uzduž trotoara
Od kioska neke mlade žene
Do kućerka stara
Sunce je prosulo pregršte trakâ
Nalik na zlatom izvezen sag.
(Po zidu je svijetlih risarija trag).

Gdje mi je palica? Preći ću kratak put
I stići na sajam zrakâ

TONI TINOV:

PROLJETNI AKORDI

Dunuli su prvi vjetrovi proljetni,
došli su topli lahori južnjaci
i meni se u ovom proljeću pričinja
da prolaze kroz mene.
Ja sam danas sav dobar i radostan
kao jutro ovo sunčano,
ja sam danas tako bezbrižan;
kao bijeli oblak proljetni.

A svi su krovovi čisti, suncem obliveni
i plivaju u bujicama mladog zraka.
Oni lebde u visinama kao papirnati dječji zmajevi.

Plavi se nebo kao gorsko jezero
A oblaci su bijeli i prozračni.
Danas su oni bijela priviđenja
i tiho plove po svodu s južnjakom.

— Oblaci su ovce i piju iz jezera . . .

Čudan je danas dan . . .
sunčani dan, dan proljetni
kad zemlja svježa, čista, proljetna
nečujno plovi k jugu
u tihom zanosu.
— — — — — —

Ne,
to ne nosi južnjak oblake
to zemlja jutros k jugu putuje

NJIVE SU SE PROBUDILE

Jutros su se njive probudile
i nekog čekale . . .

Napele su snažne hrptove
ko lukove
što se gube pod horizontima.

Jutros su se njive probudile
i žudile
za suncem,
proljetnim danima
i plodnim žetvama.

A jutro je bilo jutro radosno.
A jutro je bilo jutro krcato
melodija tihe radosti
u svim dolinama,
nad svim livadama
i njivama
i visinama
. . . i puno, puno nekog čekanja . . .

I sve su konture drhtale
u ritmu pjesme
jutarnjih maglica.

Njive su se jutros probudile
i dobre nekog čekaju

Tko će doći
i proći probuđenim njivama?!

NIKOLA ŽIC:

ISTARSKI PROBLEM PRED 30 GODINA U SVIJETLU IZBORA OD 14. SVIBNJA 1907.

Nedavno je prošlo trideset godina, što je politička borba Hrvata i Slovenaca s Talijanima u Istri okrunjena značajnim uspjehom na izborima dne 14. svibnja 1907. Vrijedno je osvježiti ga, jer je istarski problem po njemu došao u odlučnu fazu povoljnoga preokreta, kojemu je kasnije sigurne rezultate omeo svjetski rat i ono, što je slijedilo iza njega.

U listopadu 1904. postao je namjesnikom Primorja u Trstu, iza grofa Goëssa, princ Konrad Hohenlohe. Ovaj je bio bez sumnje čovjek širih pogleda. Iredentizmu bijaše otvoren protivnik. Stoga su ga Talijani prikazivali kao prijatelja Slavena. U čitavom Primorju, naime u pokrajini Gorici i Gradiški, u gradu Trstu s kotarom i u pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima, doista je trebalo obuzdati pašovanje iredentističkih Talijana, koji su bili organizirani u stranci t. zv. liberalnih nacionala. Protiv njih se razvi i podiže socijalnodemokratska stranka, kojoj je Hohenlohe bio sklon, pa su ga neki rado nazivali »crvenim princom«. Nastojanjem tršćanskoga biskupa Nagla okupi se malen dio Talijana u stranku kršćanskih socijala, kojima bijaše misao iredentizma posve tuđa. Prema Hrvatima i Slovencima bijaše Hohenlohe pravedan, jer je uviđao, da ima dosta drugih, koji su na putu njihovoj ravnopravnosti. Kad se istarski pokrajinski sabor sastao u Kopru dne 25. svibnja 1905., novi je namjesnik uveo jednu novost: njegov je povjerenik u saboru odgovarao hrvatskim odnosno slovenskim jezikom na interpelacije hrvatskih i slovenskih zastupnika, koji su kao neznatna manjina (9 : 21) predstavljali u saboru apsolutnu većinu pučanstva u pokrajini Istri (240.000 : 130.000). Dok se ne izmijeni stari kurijalni izborni sistem, nema na vidiku nade u promjenu na bolje za većinu naroda u Istri.

Međutim je vlada u Beču spremala radikalnu reformu izbornoga zakona u demokratskom smislu za čitavu Austriju, zastupanu u carevinskom vijeću, ne bi li se time ublažile prežestoke narodne borbe u cijeloj Austriji, pa i u Istri. Odnosni je nacrt zakona predan parlamentu dne 23. veljače 1906. Po njemu je sticao izravno i tajno pravo glasa svaki ispravni punoljetni državljanin u mjestu svoga jednogodišnjega boravišta. No ministar predsjednik barun Gautsch dijeleći zemlju u izborne kotare pogodovao je u Austriji Nijemcima protiv Čeha, napose u Galiciji Poljacima protiv Malorusa, a u Primorju Talijanima protiv Slavena. U Istri je dosada bilo vrlo zlo (jer su od pet mandata Talijani — liberalni nacionalci — imali četiri, a Hrvati i Slovenci jedan jedini — profesor Vjekoslav Spinčić), a i sada su se Talijani oduprli pravdi. U vladinu su naime nacrtu bila Talijanima predviđena dva mandata, a Hrvatima i Slovencima tri, tako da bi od sada ovima pripalo isključivo predstavništvo u delegacijama, koje su do sada isključivo držali Talijani. Premda u zemlji, gdje su samo dvije šestine pučanstva talijanske, ne pripadaju Talijanima pune dvije petine mandata, talijanske općine i organizacije digoše prosvjede zahtijevajući tri mandata prema tri. No svi bi im prosvjedi bili ostali uzaludni, da je princ Hohen-

lohe, dobar poznavalac prilika u Primorju, kao nasljednik Gautscha ostao duže vrijeme na čelu središnje vlade u Beču. Ali on bijaše ministar predsjednik samo od 2. do 29. svibnja 1906., a onda se opet vrati u Trst na pređašnje mjesto. Sada je dr. Mate Bartoli, zastupnik liberalno-nacionalne stranke iz Istre u carevinskom vijeću, kao član odbora za izbornu reformu digao toliku buku i dne 11. srpnja pače opstrukciju, da je broj talijanskih zastupnika doista povećan na tri i da je predstavništvo Istre u delegacijama omogućeno naizmjence jednoj i drugoj stranci.

Novi su izbori po novom zakonu provedeni dne 14. svibnja 1907. u cijeloj državi. U borbi Hrvata i Slovenaca s Talijanima to je za većinu stanovništva najsvjetliji dan, a za Bartolijevu stranku i iredentizam uopće upravo nevjerojatno očajan datum. U tri izborna kotara, koji bijahu na istoku Istre određeni Hrvatima i Slovencima, bijahu profesor Vjekoslav Spinčić, dr. Matko Laginja i profesor Matko Mandić već u prvome skrutiniju izabrani ogromnom većinom glasova gotovo bez protukandidata, a u tri izborna kotara, koji bijahu na zapadu Istre određeni Talijanima i smatrani neprijepornim političkim posjedom iredentističke stranke liberalno-nacionalne, dođoše njihovi kandidati u uži izbor, i to u Kopru s kršćanskim socijalom, a u Poreču i u Puli s drom Matkom Laginjom.

Sada je istina došla na vidjelo. Spinčić je u svome kotaru (Volosko) dobio malo manje glasova (8.551) nego (do sada svemoćna) talijanska liberalno-nacionalna stranka u sva »svoja« tri izborna kotara (10.925), a sam dr. Laginja je u tri kotara, naime u pazinskom, gdje je izabran, i u dva zapadna kotara, gdje je Talijane zatjerao u uže izbore, dobio više glasova (15.951) nego (do sada vladajuća) talijanska liberalno-nacionalna stranka u čitavoj Istri svih šest izbornih kotareva (14.271). Uopće je sama stara liberalno-nacionalna stranka skupila malo više glasova od ostalih talijanskih stranaka, kršćanskih socijala i socijal-demokrata, koji se sada prvi put pojaviše na izborima (14.271 : 11.185), a svi Talijani zajedno mnogo manje od Hrvata i Slovenaca (25.456 : 32.381). Svakome, koji jasno vidi, bilo je sada očito, da se razmjer mandata 2 : 3 trebao mijenjati u razmjer 2 : 4, ali ne na korist Talijana, jer je to zahtijevala statistika pučanstva i sada potvrdila statistika općega, tajnoga, izravnoga i jednakoga glasanja. Dne 14. svibnja 1907. većina je stanovništva, koja je bila predstavljena kao zastupnička manjina i u pokrajinskom saboru i u carevinskom vijeću, najednom postala izrazitom većinom i pobjednicom poraženih protivnika, a talijansko-iredentistička liberalno-nacionalna stranka, koja nije decenijima dala nikome i nigdje do riječi, doživjela je doista »addirittura un disastro« (Bernardo Benussi).

Evo pregleda o tim znamenitim rezultatima u pojedinim kotarima i po strankama u Istri dne 14. svibnja 1907.:

	Hrv. Slov.	lib. nac.	kršć. soc.	soc. dem.	ukupno
I. izborni kotar Kopar	1.551	3.948	2.957	2.302	10.758
II. „ „ Poreč	4.079	7.073	—	209	11.361
III. „ „ Pula	3.245	3.579	—	1.916	8 740
IV. „ „ Pazin	3.490	—	—	—	3.490
V. „ „ Volosko	5.280	791	—	—	6.071
VI. „ „ —	5.726	793	—	—	6.519
Ukupno	23.371	16.184	2.957	4.426	46.939

Uži su izbori — dakako samo u zapadnim kotarima — provedeni dne 23. svibnja 1907. Onda je konačni rezultat bio taj, da su Talijani onaj »svoj« treći mandat, za koji se dr. Bartoli toliko borio u carevinskom vijeću, morali prepustiti kršćanskim socijalima, pa zadovoljiti se sa sama dva mandata, kako im je bečka vlada bila isprva namijenila prema tri mandata Hrvata i Slovenaca. A došlo je do toga u užim izborima ovako: Liberali su se u prvom kotaru apstinirali od glasanja na korist kršćanskih socijala, koji su njih opet poduprli u drugom kotaru protiv Hrvata Laginje, a ovaj je podlegao i u trećem kotaru, jer su socijalni demokrati glasali protiv njega i u ovom i u drugom kotaru na korist liberala. Da su socijalni demokrati vodili konsekventno načelnu borbu protiv liberala i ovdje kao i u Trstu, gdje su ih oborili na cijeloj liniji, bio bi dr Laginja lako dobio pored svoga pazinskoga mandata još i pulski, pa bi liberalima bio ostao jedino porečki kotar, što više, bio bi im na korist Laginje propao i taj jedini kotar, da nijesu kršćanski socijali bili obvezani uzvratiti liberalima ovdje pomoć, koju im liberali pružiše u koparskom kotaru protiv socijalnih demokrata.

I tako su nove i mlade stranke socijalnoga programa pomogle talijanstvu, koje je politika iredentizma dovela u očaj i blamažu, protiv hrvatstva, koje je tražilo svoje i u zapadnim dijelovima Istre, naročito u Puli. Kršćanskosocijalna stranka je niknula u Trstu nastojanjem biskupa Nagla, koji ju je ovamo presadio iz Beča. U Istri je najjače uhvatila korijena u Izoli, pa u Kopru i Piranu na sjeveru i u Rovinju na zapadu, dakle jedino među Talijanima. Kako njezina matica u Beču pod Luegerom ne bijaše sklona Slavenima, nije se mogla očekivati njezina veća sklonost našoj stvari ni u Istri pod Naglom. Socijalnodemokratska stranka bijaše vrlo jaka u Trstu. Ona se ondje otvoreno i uspješno borila protiv liberala. U Istri je imala dosta pristaša u gradovima pomorske industrije, naime u Muggi kod Trsta i u ratnoj luci Puli. I ona se rekrutirala gotovo od samih Talijana, ali ovdje u Istri bijahu joj djelomice na čelu intelektualci, koji sprečavahu masama jači istup protiv liberala. Ona nije bila iredentistička, ali je bila talijanska, i za to namjesnik Hohenlohe ne mogaše računati na njezinu pomoć u borbi protiv liberala.

Ono što je »Naša sloga« isticala odavna i često, da naime Talijanima u Istri pripada prošlost, a Hrvatima kao većini budućnost, to je sada, poslije ovih sjajnih izbornih uspjeha, bio opći glas svega našega naroda. Do sada su Hrvati i Slovenci neprijeporno držali Kvarnerske otoke i istočnu Istru, sada su listom osvojili srednju Istru (Pazin), a od sada će voditi borbu za svoje pravo u Puli i za odlučnu riječ u čitavoj pokrajini Istri. To je faza, u koju kreću sve težnje narodne poslije 14. i 23. svibnja 1907. K tome cilju predvodi dalnju borbu narodno predstavništvo s drom Matkom Laginjom na čelu. Što je postignuto kasnije, dakako samo do svjetskoga rata, dakle u samih sedam godina, postignuto je pobudom i neospornim pravom od mjeseca svibnja 1907. Stanje i rješavanje istarskoga problema nekoliko godina prije svjetskoga rata nerazdruživo je od izbora 1907. i neobjašnjivo bez pogleda na svijetlu točku izborne pobjede prije trideset godina. Poslije 14. svibnja 1907. istarsko se pitanje odvija živah-

nije i brže. S toga gledišta i u toj uzročnoj vezi vrijedno je i njega razmotriti i osvijetliti. Nescire quid acciderit est tamquam puer manere (Cicero). Narodni život u Istri prije 14. svibnja 1907. mlađahan je i slabašan, a poslije onoga dana je muževan i odlučan. Što je dakle bila posljedica izbornih uspjeha u svibnju 1907.?

Grad Pula, koji je još na samom početku XIX. stoljeća bio neznatno ribarsko naselje, razvio se kao središte ratne mornarice austro-ugarske države u velik i napredan grad, koji je u ovo vrijeme brojio već preko 40.000 građana. Bijaše najveći i najznatniji grad u Istri. Općinskim poslovima grada i njegove prostrane hrvatske okolice upravljaše sama liberalno-nacionalna stranka, kao da u gradu nijesu nastale znatne manjine Hrvata i Nijemaca, radnika i činovnika, i kao da hrvatske podopćine ne smiju nikada doći do riječi. Talijansko građanstvo je prema davnoj prošlosti grada Pule u starom i srednjem vijeku htjelo odrediti i urediti također budućnost njegovu u smislu svojih iredentističkih ciljeva. To nije bilo po volji ni mornarici ni Hrvatima. Do sada su talijanski liberalci imali u gradskom zastupstvu većinu, jer su na izborima uvijek pobjeđivali u II. i III. izbornom tijelu, a samo je I. izborno tijelo bilo u rukama predstavnika ratne mornarice. Hrvati nijesu bili nikako zastupani u općinskom zastupstvu. Sada su Hrvati i radnici spremali borbu za pobjedu u III. izbornom tijelu, tako da bi vladajućoj stranci nad Istrom ostalo u Puli samo II. izborno tijelo, koje joj ne bi pružalo prevlast nad gradom ratne luke. Izbori su izvršeni u lipnju 1907., ali su svršeni s potpunom pobjedom iredenista u svim izbornim tijelima . . .

Spasavši tako svoju poziciju u gradu Puli, vladajuća je stranka ozbiljno razmišljala o tome, kako bi sebi još za koje vrijeme osigurala prevlast nad čitavom Istrom bilo na koji način. Znajući, da je središnja vlada u Beču sklona izmjeni izbornoga reda u pojedinim pokrajinama u smislu ponešto demokratskijem, stvori odluku, da predstavnicima većine stanovništva u zemlji ponudi »izmirenje« i glede Pule i glede čitave Istre. Bojala se naime, da bi vlada mogla poništiti općinske izbore u Puli, kojima je doista bilo vrlo mnogo opravdanih prigovora, i da bi vlada mogla ondje uvesti novi red, koji je doista bio prijeko potreban na korist sviju građana, a iza toga bi Hrvati i Slovenci brzo i lako mogli posve prirodno ojačati toliko, da bi za uvijek nestalo umjetne talijanske većine i premoći u pokrajinskom saboru i odboru. Bit će dakle bolje, mislili su iredentisti, kompromisom ponešto popustiti protivnoj stranci, samo da ova ublaži svoj juriš na pozicije, koje joj pripadaju i u Puli i u Istri i koje bi joj donijele potpun uspjeh na cijeloj liniji.

Pokrajinski odbor, u kojemu su po svojoj miloj volji pašovali sami liberalci, izradi nacrt novoga izbornoga reda za Istru i novoga statuta za Pulu, a da hrvatski prisjednik dr. Dinko Trinajstić nije ništa znao o tome, i s tim prijedlozima iziđe preko vlade u Beču i namjesnika u Trstu pred političko predstavništvo Hrvata i Slovenaca u Istri. Nije nikako istina, da inicijativa u tome poslu potječe od državne vlasti, kako tvrde Talijani (Bernardo Benussi), već je stalno, da su oni nacrti izrađeni u pokrajinskom odboru u Poreču od samih Talijana i bez sudjelovanja hrvatskoga predstav-

nika, kako je to zapisnički utvrđeno na prvom sastanku »specijalne komisije za proučavanje pravilnika o izbornoj reformi« u Kopru dne 25. rujna 1907. Tu su se sastali kao predstavnici Talijana dr. Mate Bartoli, dr. Felice Bennati, dr. G. Bubba i dr. T. Sbisà i kao predstavnici Hrvata i Slovenaca dr. Matko Laginja, profesor Vjekoslav Spinčić i dr. Dinko Trinajstić, a kadgod su sjednicama prisustvovali također pokrajinski kapetan dr. Ludovik Rizzi, prisjednik dr. Innocente Chersich, namjesnik Hohenlohe i namjesništveni savjetnik L. Fabiani. Ove su rasprave zapele i prekinute, pa su nastavljene u Beču kod ministra predsjednika Becka u siječnju 1908., zatim u Trstu kod namjesnika u veljači i napokon zaključene u Kopru za vrijeme zasjedanja sabora, koji je sazvan za dan 14. ožujka 1908., gdje su sporazumi bili postignuti i zakonski nacrti prihvaćeni od obiju strana. Prikaz pojedinosti na osnovu autentičnoga materijala, koji mi je pri ruci, zaveo bi nas predaleko.

U prvoj sjednici ovoga saborskoga zasjedanja dne 14. ožujka pročitani su nacrti zakona. Dne 19. istoga mjeseca im je kompromisna komisija dala posljednju redakciju i aprobaciju. U drugoj sjednici sabora dne 21., kojoj je prisustvovalo 29 zastupnika, sva tri viriliste biskupa i namjesnik Hohenlohe, referirao je zastupnik Bartoli o novom pokrajinskom pravilniku i o novom izbornom redu za Istru prema prijedlogu kompromisne komisije, i ta su dva zakona odmah prihvaćena bez rasprave. U sjednici od 26. ožujka je još prihvaćen općinski pravilnik za Pulu i novi zakon o policiji, pa je na to sabor raspušten. S time je i u narodnom predstavništvu likvidirano stanje Istre, kakovo je bilo prije 14. svibnja 1907. A kakav će biti novi sabor?

Unaprijed će u pokrajinskom saboru biti (mjesto 33) 47 članova, i to a) tri viriliste (biskupi Trsta, Poreča i Krka), b) 5 zastupnika veleposjeda, c) 2 zastupnika trgovačko-obrtničke komore, d) 14 zastupnika gradova i njima nalik naselja, e) 15 zastupnika seoskih općina i f) 8 zastupnika opće kurije, u kojoj će se birati, kao što se biraju zastupnici za carevinsko vijeće. Od 44 gore spomenuta izborna kotara 25 ih je namijenjeno Talijanima i 19 Hrvatima i Slovencima, i to Talijanima 5 zastupnika veleposjeda, 2 zastupnika komore, 12 zastupnika gradova, 2 zastupnika seoskih općina i 4 zastupnika iz opće kurije, a Hrvatima i Slovencima 2 zastupnika gradova, 13 zastupnika seoskih općina i 4 zastupnika iz opće kurije. Začudo će dakle većina stanovnika i po ovome sporazumu imati manjinu zastupnika u saboru! Pokrajinski odbor kao upravni izvršni organ narodnoga predstavništva bit će sastavljen (mjesto 4) od 5 prisjednika, a od tih će biti tri Talijana i 2 Hrvata odnosno Slovenca. Opet jednaka neprirodnost. Ipak ne će talijanska većina moći majorizirati našu manjinu ni u saboru ni u odboru, jer je bilo predviđeno slijedeće: u saboru se ne može zaključivati, ako nijesu prisutna barem 32 zastupnika (dakle barem 7 zastupnika manjine, i kad je talijanska većina prisutna u punome broju), a ni zaključci pokrajinskoga odbora ne vrijede, ako osim predsjednika ili njegova zamjenika ne prisustvuje vijećanju također hrvatskoslovenski prisjednik, koji je izabran od zastupnika seoskih općina.

Do sada su Talijani imali samo 21 zastupnika i tri prisjednika, ali su kao većina (prema 9 hrvatskoslovenskih zastupnika i jednome jedinom prisjedniku) sami o svemu odlučivali i u saboru i u odboru kao obična parlamentarna većina sa svojim 21 zastupnikom odnosno sa svoja 3 prisjednika, a Hrvati i Slovenci nijesu bili ni u saboru ni odboru dovoljno jaki ni brojem ni ostalim sredstvima poslovnika za bilo kakovu jaču akciju uspješne opozicije. Od sada ne odlučuje više obična parlamentarna većina od 24 zastupnika. Ako se Slaveni apstiniraju iz sabora, onda je zakonodavno tijelo potpuno nesposobno za rad. Dvadeset i pet talijanskih zastupnika sačinjavaju običnu većinu, koja ne može stvarati zaključke. Bez 7 naših zastupnika sabor je krnj i uopće nije sabor. Isto je tako nemoćan i pokrajinski odbor, ako to hoće stanoviti prisjednik jedne ili druge stranke. U njemu se ne može raditi, ako se apstinira jedan hrvatski prisjednik. I odbor mora dakle poštivati glas Hrvata i Slovenaca. Prema tome ne će više Talijani raditi ni u saboru ni u odboru po svojoj miloj volji, štogod hoće, a na štetu većine stanovništva, jer su oni zapravo samo prividna parlamentarna većina i u saboru i u odboru, a u stvari se Hrvati i Slovenci kao predstavnici apsolutne većine stanovništva u Istri ne daju i ne smiju više majorizirati ni u čemu i nigdje.

Kod izbora je zadržan kurijalni sistem posebnih prava pojedinih staleža i klasa. To je bilo i ostalo u prilog Talijana protiv demokratskoga stanja i nastojanja Hrvata i Slovenaca. Kod izbora se glasovi još uvijek ne broje, nego se po starome načinu važu. Svačija volja ne vrijedi jednako. No zastupnički se i prisjednički glasovi cijene drugačije. Povlastice se smatraju neosnovane. Ovdje se vota ponderantur, non numerantur. Nije dovoljna većina plus jedan, nego također pristanak određenog broja hrvatskoslovenskih zastupnika odnosno prisjednika. Koliko glas talijanskoga izbornika vrijedi više od glasa hrvatsko-slovenskoga izbornika, toliko glas talijanskoga zastupnika vrijedi manje od glasa hrvatskoslovenskoga zastupnika. Nije demokratski, ali je pravedno. Većina stanovništva dolazi u zakonodavstvu barem na vidjelo, ako i ne do potpunog izražaja.

Dosadašnjoj talijanskoj prevlasti su slična ograničenja uzakonjena i u općinskom pravilniku za Pulu. Grad Pula će birati tri zastupnika za sabor, a jedan će od njih biti Hrvat. Time je Hrvatima priznato barem nešto u najvećemu gradu pokrajine. Općinsko će zastupstvo imati 45 zastupnika, a od toga će biti 25 Talijana, dakle natpolovična većina, ali samo od par glasova. No većina ne će smjeti raditi, što hoće. Načelnik će doduše biti Talijan, ali potvrda njegova izbora zavisi od vlade, tako da vladi nepoćudan čovjek ne dolazi u obzir za to važno mjesto. I djelokrug grada je ograničen: želi li gradsko zastupstvo potrošiti više od 30.000 kruna, morat će ponajprije ishoditi odobrenje pokrajinskoga odbora (gdje je potrebna prisutnost i privola jednoga prisjednika Hrvata i Slovenaca) i vlade. Time je općinska autonomija s obzirom na nepovoljno iskustvo, koje je dala dosadašnja vladajuća stranka, oprezno ograničena izuzetnim pravima viših nadzornih organa na korist manjina u gradu i okolici, kojih se više nije moglo ni smjelo pustiti s vida.

Ukratko: iredentističko-talijanska liberalno-nacionalna stranka bila je ovim zakonima od god. 1908. unaprijed obuzdana u svome bezobzirnom

djelovanju s jedne strane izuzetnim parlamentarnim pravom Slavena i s druge strane opreznijom kontrolom državne vlade. Do ovoga je stanja došlo uslijed izbornih rezultata dne 14. svibnja 1907. Talijani su popustili. Na to ih je sam po sebi silio strah, da ne dođu u još veći škripac.

Hrvati i Slovenci su teškom mukom pristali na to, da i nadalje ostanu manjina, a pristali su jedino uz jasnu i sigurnu garanciju, da ne će u praksi biti majorizirani. A i na to su pristali tek onda, kad je vlada izjavila, da ih ne može poduprijeti u zahtjevu, da se uvede opće, tajno i jednako pravo glasa za pokrajinski sabor (kao što je bilo uvedeno za carevinsko vijeće). Vlada se uklanjala toj nagloj i velikoj reformi, ali je priznala i podupirala pravo Hrvata i Slovenaca, da kao većina stanovništva u Istri ipak ne smiju biti majorizirani od Talijana. U tome je bila posve odlučna te je za slučaj, da Talijani ne prihvate ovakav kompromis, namjeravala uvesti izuzetno stanje u Puli i provesti izmirenje u Istri bilo na koji način. Ali vlada nije samo prijetila, nego je i obećavala: sam je predsjednik vlade izjavio, da će vlada investirati velike svote novaca u Puli i u Istri za javno dobro, ako obje stranke pristanu na sporazum. Posebna je vladina komisija proučila potrebe melioracija u pokrajini i predvidjela potrebu izdatka od više desetaka milijuna. Prema tome je i Talijanima i našima bilo teško ponijeti odgovornost pred domaćim svijetom, koji je računao na pomoć od vlade. Politički je kompromis bio potreban i sam po sebi i radi obećanih materijalnih melioracija, koje su bile neodgodive i u samoj siromašnoj pokrajini neizvedive iz vlastitih sredstava. I tako se Talijani odrekoše apsolutne i faktične većine, a Hrvati i Slovenci odgodiše svoje pravo na parlamentarnu većinu uz zakonsku klauzulu, da je isključena majorizacija protiv njih. Talijani su prividno ostali na vlasti, a Hrvati i Slovenci joj se primakoše, koliko je u danim prilikama bilo moguće. Prvi su znali, da ni ovakovom većinom ne mogu ostati dugo, a drugi su se nadali, da će u novome položaju lakše izvojevati svoje potpuno pravo faktične predstavničke većine.

Zlo je doista minulo, ali dobro nije došlo. Naročito je razgraničenje izbornih kotara bilo izvedeno nepovoljno. To se bez grafičkih pomagala ne bi ovdje moglo jasno prikazati, ali jedno treba ipak istaknuti: nacionalni posjed jedne i druge stranke bio je razdijeljen tako, da se nije ni u dalekoj budućnosti moglo računati na veću promjenu u razmjeru broja mandata jedne i druge stranke. One su jedna drugoj mogle na izborima uzeti koji mandat, ali prelaz manjine u većinu i obratno bijaše posve isključen. U tome pogledu je stari izborni red bio za Hrvate i Slovence povoljniji od novoga. Kao što je manjina od jednoga zastupnika po starome izbornom redu u toku mnogih decenija ipak došla do devet, tako bi polagano napredovala i dalje, pa bi s vremenom možda došla i do natpolovične većine od 17 zastupnika, a sada joj je po novome izbornom redu doznačeno 19 zastupnika, i njezina će se snaga dugo i nedogledno vrijeme kretati uvijek oko toga broja, a broj od 25 zastupnika, koliko je bilo namijenjeno Talijanima, ili čak broj 32, koji predstavlja radnu sposobnost sabora, potpuno je isključen i nedostiživ. S toga je razloga na hrvatskoj i slovenskoj strani bilo vrlo mnogo protivnika kompromisu. Naši su ga zastupnici prihvatili po savjetu umjerenijih pristaša samo uz klauzulu, da Talijani ne mogu majorizirati ni u saboru ni u odboru.

Dne 22. svibnja 1908. je stari istarski sabor raspušten. Novi su izbori izvršeni od 25. listopada do 24. studenoga. Sve je išlo glatko, ali je na koncu ipak bilo iznenađenja i za liberalce i za naše. Jedni su i drugi dobili po jednoga zastupnika manje, jer su im po jedan mandat odnijeli socijalisti. Ovi su u saboru predstavljali novost. Talijani im se nijesu veselili, premda su im dobro došli. Kako je broj liberalnih nacionala porastao neznatno (prema starome saboru samo za tri), njihovo je predstavništvo po svojoj fizionomiji ostalo gotovo nepromijenjeno: starim majstorima pridružilo se nekoliko mlađih sila jednake preuzetnosti i samosvijesti. Na strani Hrvata i Slovenaca je broj zastupnika podvostručen, a to samo po sebi znači, da će klub »manjine« pokazivati drugačije lice od onoga staroga, u kojemu je bilo samo 9 zastupnika: devet starih zastupnika pojačano je s devet novih i mlađih, koji su radikalniji u svojim zahtjevima. Saborski rad će jamačno biti življi i oštriji. A uspjeh? U svibnju 1909. su provedeni općinski izbori u Puli. Ondje su liberalci dobili svojih 25 zastupnika, a ostale mandate dobiše manje skupine: mornarica 10, Hrvati 7, socijalisti 1 i hrvatski odnosno talijanski činovnici po jedan mandat. Opet su dakle Talijani prošli bolje od sviju. To će ih uzobijestiti, da se i u novim prilikama drže svoje stare prakse. Ali ne će mirovati ni manjine u općinskom zastupstvu. Sporovi iz Pule prenijet će se u pokrajinski odbor, ovaj će doći u sukob s vladom, i tako će pitanja Pule biti kamen smutnje za svu pokrajinsku politiku.

No uspješan rad novoga sabora je kraj ovako kompromisno uređenoga življenja u pokrajini bio u pitanju i bez obzira na neprekidne sporove u gradu Puli. Sabor je sazvan u Kopar za dne 12. srpnja 1909. Rasprave su zapinjale, jer Talijani nijesu imali radne većine bez pomoći Slavena. Trebalo je odučiti se starih metoda i naučiti se novima. Kako je ta akomodacija kod Talijana išla teško, sabor je dne 17. rujna odgođen, a da nije postignuto ništa osobito. Ponovno je sazvan tek 5. listopada 1910., kad je istarska javnost bila uzrujana zbog pokrajinske izložbe u Kopru. Ova je bila otvorena dne 1. svibnja, ali je doživjela potpun neuspjeh u svakom pogledu. Dano joj je posve iredentističko lice, pa je od sebe odbila i domaći svijet i vladu i strance, a nije joj pogodovalo ni vrijeme (kiše, oluje, kolera), pa je kukavno svršila s deficitom od 150.000 kruna. Sada su sjednice sabora bile sve burnije, pa se »manjina« konačno poslužila i opstrukcijom. Kad je u sjednici dne 18. listopada 1910. talijanski zastupnik Franjo Salata predložio doznaku potpore istarskoj pokrajinskoj izložbi u iznosu od 50.000 kruna, da se pokrije spomenuti deficit, ustade hrvatski zastupnik dr. Ivan Zuccon protiveći se tome prijedlogu s motivacijom, da se pokrajinska sredstva imadu trošiti za potrebnije stvari siromašnoga i zaostaloga stanovništva. Predsjednik ga opomenu nekoliko puta i konačno mu oduze riječ. To uzruja hrvatskoga zastupnika dra Dinka Trinajstića. Ovaj sruši predsjednikov stol i sve što je bilo na njemu. Sada nastade opći nered. Drugi hrvatski zastupnik dr. Šime Kurelić učini uzbunu među stenografima. Sada se podiže sukob među ostalim zastupnicima, nastade prepiranje i obračunavanje među »manjinom« i »većinom«, tako da je predsjednik zaključio sjednicu, a malo zatim je vladin povjerenik po višem nalogu zaključio također zasijedanje saborsko. Bez kompromisa se u saboru radilo glatko, da-

kako samo na štetu Slavena, a na osnovu kompromisa se eto nije više moglo raditi nikako. Praksa je u saboru pokazala, da sporazum nije bio dobar ni dovoljan za ozdravljenje prilika u Istri.

Sada se borba prenijela u pokrajinski odbor. Povoda je sukobima bilo dosta. Prema 27. § općinskoga statuta za Pulu bijaše za valjanost zaključka o izdatku iznosa od preko 30.000 kruna potrebno prethodno odobrenje pokrajinskoga odbora i državne vlade, a prema 42. § pokrajinskoga pravilnika nije zaključak pokrajinskoga odbora bio pravovaljan, ako mu se protivio hrvatski prisjednik, izabran od zastupnika seoskih općina, ili talijanski prisjednik, izabran od zastupnika talijanskih gradova. Kako političke snage nijesu imale više prilike ogledati se u saboru, lako su prisjednici našli povoda u pokrajinskom odboru za parbu i nadmetanje. Jedni su drugima pravili poteškoće pomoću 42. § pokrajinskoga pravilnika.

Dr Laginja, profesor Spinčić i dr Trinajstić su već kod pregovora za sporazum naglašavali potrebu većega interesa za agrarna i školska pitanja Hrvata i Slovenaca u Istri, ali su postigli samo općenito pravo veta u smislu 42. § protiv majorizacije. Novim hrvatskim prisjednicima dru Ivanu Zucconu i Antunu Andrijčiću je taj paragraf bio u pokrajinskom odboru jedini spas, da spriječe talijanska presizanja, ali do uspjeha ih je vodio vrlo teško i posve zaobilaznim putem. Talijani su bili naročito nepopustljivi u školskom pitanju, u kojemu su Hrvati i Slovenci imali najpravednijih i neodgodivih zahtjeva posve elementarne prirode. Samo postojanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru i velikoga broja njezinih privatnih škola po cijeloj pokrajini, i u gradu i na selu, s jednim učiteljem i s više učitelja, bijaše dokazom, da je pokrajinski odbor u velikom zaostatku svoje dužnosti prema kulturnim potrebama većine stanovništva. To su naši prisjednici isticali u svakoj prigodi, ali su kod Talijana uvijek naišli na otpor, koji su ublažavali izjavom, da će doći vrijeme za provedbu toga velikoga i teškoga problema u cjelini i zasebno, bez obzira na ovo ili ono tekuće pitanje pokrajinsko.

Da se krene s mrtve točke, bili su naši prisjednici prisiljeni postaviti junctim s prvim krupnijim pitanjem druge prirode, u kojemu su Talijani jače interesirani. To bijaše pitanje odobrenja zajmova gradu Puli za pokriće godišnjega proračuna. Hrvatski su prisjednici bili pripravni odobriti zaključak pulske općine uz uvjet, da pokrajinski odbor zaključi otvorenje javne hrvatske pučke škole u gradu Puli na trošak pokrajine. Mjesto da talijanski prisjednici popuste tome opravdanom zahtjevu, oni se dne 28. prosinca 1910. osvetiše uskrativši odobrenje proračuna i nameta slavenskim općinama za god. 1911., a naši im prisjednici uzvratiše istom mjerom glede proračuna i nameta u talijanskim općinama. Time je dakako najednom zapela i paralizirana djelatnost slavenskih i talijanskih općina u cijeloj Istri; nastao je ex-lex.

Da se slomi protivnost jednih prema drugima i da se zlo osjeti u skrajnosti kao ludost, koju treba izbjegavati, uskrati sada i bečka vlada pokrajinskomu odboru pravo ubiranja pokrajinskoga nameta na pivo u II., III. i IV. tromjesečju god. 1911. Pošto je tako nastala sve veća zbrka, prava financijska anarhija, obje stranke prihvatiše poziv ministarstva unutrašnjih

posala u Beču, da se nekako nagode. U tome su cilju pouzdanici obiju stranaka vijećali u Beču i napokon sklopili nagodbu, da će hrvatskoslovenski prisjednici u pokrajinskom odboru odobriti zajmove grada Pule, kad im talijanski prisjednici dadoše obećanje, da će u određenim rokovima povoljno riješiti mnoga važna pitanja slavenskih općina naročito glede škola, koje će od privatnih Družbinih postati javne pokrajinske, a državna se vlada obvezala preuzeti na sebe troškove uzdržavanja hrvatskih pučkih škola Družbinih u Puli, Cresu i Lošinju. Ovaj preokret na bolje u hrvatskom školstvu je posljedica izbora od svibnja 1907. Uspjeh je znatan, ali prema potrebama nije velik. A iza toga nije sve do početka svjetskoga rata postignuto gotovo ništa.

Dne 30. ožujka 1911. je carevinsko vijeće bilo raspušteno. Izbori su provedeni dne 13. lipnja, a uži izbori dne 20. istoga mjeseca. Sada je za liberalce bio rezultat samo malo povoljniji, a s naše je strane ponovno utvrđena numerička premoć nad svim talijanskim strankama u Istri. Dok su Spinčić, dr. Laginja i Mandić bili odmah izabrani gotovo bez protukandidata, liberalci su uspjeli jedino u porečkom kotaru, a u koparskom su došli u uži izbor sa kršćanskim socijalom i u pulskom s drom Laginjom.

Evo pregleda[1]):

				Hrv. Slov.	lib. nac.	kršć. soc.	soc. dem.	ukupno
I.	izborni	kotar	Kopar	1.559	2.884	4.728	2.022	11.193
II.	„	„	Poreč	4.713	4.699	2.183	383	11.978
III.	„	„	Pula	3.196	3.352	108	1.240	7.886
IV.	„	„	Pazin	8.042	518	—	—	8.560
V.	„	„	Volosko	8.551	2.048	—	—	11.120
VI.	„	„	—	6.320	780	—	—	7.100
			Ukupno	32.381	14.271	7.219	4.166	57.837

Kod užih izbora su liberalci ponovno izgubili koparski kotar na korist kršćanskih socijala, jer su za ove glasali Hrvati i Slovenci s dobrim dijelom socijalista, a u pulskom kotaru su uspjeli, jer su socijalisti ovdje radije poduprli njih nego dra Laginju. Budući da je u hrvatskoslovenskim kotarima bila svaka borba posve suvišna, ne može se praviti poređenje kao o izborima god. 1907.: bilo je suvišno, da Hrvati i Slovenci dođu na izbore u punom broju, kad nema straha od protivnika. U talijanskim su kotarima Talijani sviju boja došli na izbore u neočekivanom broju očito se bojeći poraza iz god. 1907., ali Hrvati i Slovenci im ovoga puta nijesu spremali ozbiljne poteškoće ni u Kopru ni u Poreču, već su svoje sile napeli jedino u Puli. U kotarima zapadne Istre je broj hrvatskih i slovenskih glasova bio god. 1907. 9.468, a god. 1911. 8.875, u Kopru i Poreču nešto manji nego god. 1907., a u Puli nešto viši, kako slijedi iz obaju pregleda, no u Puli je naročito porastao broj socijalista s pomoću još neosviještenih Hrvata. Tu je hrvatskoj stranci bilo još široko polje opreznoga rada. Stari je dr. Laginja u Puli trebao vrlo okretnih i sposobnih pomoćnika.

[1]) Ove je izborne rezultate od god. 1907. i 1911. priopćio *Bernardo Benussi* u svome djelu »L'Istria nei suoi due millenni di storia«, Trst 1924. Po svoj prilici nijesu posve točni.

Stranci talijanskih iredentista se dakle ipak nije nikako mogla vratiti stara snaga. Oni su očito prošli svoju kulminaciju. Ipak su naročito u pulskoj općini gospodarili i nadalje naopako, da je namjesnik Hohenlohe dne 23. veljače 1912. raspustio općinsko zastupstvo i povjerio upravu općine kotarskome predstojniku barunu Gorizuttiju, na čemu je uza sve proteste pokrajinskoga odbora ostalo sve do rata s neznatnim izmjenama (barun Gorizutti je s privolom pokrajinskoga odbora postavljen za upravitelja općine zajedno sa savjetodavnim odborom, u kojemu su podjednako bile zastupane sve stranke općine). Opet se dakle sve u pokrajini okretalo oko Pule. Slomi li se vladajuća stranka u ovom gradu, bit će njezini dani odbrojeni i u saboru.

Ovo abnormalno stanje općinskoga predstavništva u Puli i pokrajinskoga odbora i sabora za čitavu Istru bijaše dakle godinama postalo trajno i nepopravljivo. Sabor bijaše posljednji put na okupu god. 1910. Znamenita sjednica od dne 18. listopada 1910. bijaše uopće posljednja. Tada je on raspušten i u lipnju god. 1914. su provedeni novi izbori. Sve je prošlo bez osobitih promjena. Nema nade, da će biti dobro. Dok se tražio sretan izlaz u zdravije stanje, došao je svjetski rat, koji je rješenje svega prepustio gruboj sili, a poratna je sudbina Istre poglavlje za sebe, bez uzročne veze s njezinim unutrašnjim životom prije rata i u izravnoj opreci s voljom i težnjama njezine hrvatske i slovenske većine, izražene na izborima dne 14. svibnja 1907.

SILVIJE ZARATJEV:

U SUTONU

Ja često odlazim s jatom svojih snova
pod proplanke gdje se rano nebo muti,
gdje rijeka leluja sjene jablanova.
Svaku večer idem kad duh tugu sluti.

Sjeo bih pod vrbu, plakala je sama
svakoga sumraka kad sam došo i ja
slušat kad će nad njom prohujati tama,
kad će započeti noćna elegija.

Nad vodama sjene ćute jeku šuma
ko Izrael iznad rijeka Babilona.
Pa kad mjesec krošnje čistom srmom smije

Zahuji sutonska voda ispod huma
i večernji pozdrav zabrecaju zvona
kao uvertiru noćne elegije.

ULOGA PIEMONTA 1848.—1849.

4

Stari je maršal primio obavijest piemontskog pukovnika s ironičnim posmijehom. Njegova je vojska bila narasla na 100.000 boraca, dobro snabdjevena svim ratnim potrepštinama. Prema njemu su Piemontezi imali doduše 120.000 boraca, ali su ovi bili raspršeni za obranu zemlje, tako da je samo 80.000 bilo na okupu. Piemontskom je vojskom zapovijedao Poljak Czarnowski. Karlo Alberto je sam osjećao, da ne može uza svoju razdražljivost voditi rat protiv starog (bilo mu je skoro osamdeset godina), ali još potpuno svježeg austrijskog maršala. Tako je sudbina htjela, da se na ravnicama sjeverne Italije susretoše u borbi za talijansko oslobođenje dva vojskovođe slavenskog podrijetla: Čeh na austrijskoj, a Poljak na talijanskoj strani. Radecki je započeo odmah ofenzivu preko rijeke Ticina, koju su Austrijanci prekoračili pred očima potpuno inaktivne piemontske vojske. Zapovjednik tog odreda bijaše general Ramorino. On je ostavio mjesto Austrijancima ne obazirući se na izričitu zapovijed svojih pretpostavljenih, tako da postoji veoma velika mogućnost, da je u tom slučaju po srijedi akt nediscipline ili veleizdaje. Za piemontsku vojsku nije ta okolnost izmijenila činjenice, da je ona odmah došla u nezgodan položaj. Obrana se veoma čvrsto smjestila između Mortare i Vigevana, sa centrom na Sforzescu. Tu je udarila veoma odrešito austrijska vojska i suzbivši piemontsko desno krilo, potisnula vojsku generala Czarnowskog prema Novari. Tu je došlo do druge bitke, koja je odlučila cijeli rat. Uzalud je Karlo Alberto u očajnoj odvažnosti u nekoliko mahova svoj vlastiti život izlagao neprijateljskim hicima: sudbina se nije više dala zaustaviti: Radeckom je stajao otvoren put prema Aleksandriji i prema Turinu. Slomljen tom novom nedaćom, sazove nesretni kralj svoje generale i priopći im usmeno svoju ostavku. Istog dana napusti svoju zemlju i krene pod drugim imenom u Portugalsku, na obalu Atlantskog oceana, gdje je, u Oportu, proboravio svoje posljednje dane, dok ga, 28. srpnja te godine, ne oslobodi duševnih muka sama smrt. Da pregovara s neprijateljem, ostao je kraljev sin i nasljednik, Viktor Emanuel II. Novo i ovaj put kunačno primirje potpisano je 26. ožujka, šest dana pošto bijaše isteklo prvo. Stari je maršal ponudio bolje uvjete, ako bi Viktor Emanuel pristao, da ukine ustav i da se odrekne talijanske nacionalne zastave. No ovaj pretpostavi teže uvjete, koje mu je diktirao Radecki: Austrijanci su imali da zadrže cijeli teritorij između Poa, Ticina i Sesie, s pravom da drže posadu u Aleksanndriji. Sardenjska eskadra, koja se nalazila u jadranskim vodama, imala je biti opozvana, a vojska je imala da bude otpuštena i smanjena na mirovni kontingent. Istog je dana razriješeno i ministarstvo, a vlada je povjerena, 27. ožujka 1849., konservativcu generalu de Launayu. Gioberti je imenovan ministrom bez lisnice. Kad je turinski parlamenat pokušao rogoboriti protiv mira, raspušten je, nekoliko dana pošto se Viktor Emanuel II. zakleo bio, da će čuvati ustav.

Bitka kod Novare odlučila je i o sudbini grada Brescie. Tu je župnik sela Serle, Boifava, zajedno s revolucionarcem Titom Sperijem na čelu čete gorštaka opkolio austrijsku posadu i organizovao odbor za javnu obranu. No posada se bijaše povukla u tvrđavu i odatle pucala na grad, kome se sada približi odred vojske predvođen generalom Haynauom. 1. travnja 1849. uđe vojska u Bresciu, ali se otpor stanovništva nastavi kroz deset dana. Okrutni način, kojim je Haynau pregazio buntovnike, ostavio mu je kod talijanskih ljetopisaca nadimak »hijene«.

Likvidacija toskanske pustolovine slijedila je malo iza Novare. Guerrazzija, koji je, 20. ožujka, dobio veoma opširnu punomoć, zbaciše 11. travnja konservativci. Odbor privremene vlade, na čelu kojeg su se nalazili Gino Capponi i Ricasoli, pozove velikog vojvodu. Austrijanci bijahu međutim već tu, a Livorno će uzalud pokušati, da zapriječi tuđinsko zaposjedanje. U kolovozu je vraćen na prijestolje modenski vojvoda Franjo V. Ferdinand Karlo III. zavladao je, odmah zatim, Parmom.

Sicilija se držala nešto duže. Pošto je Ferdinand Savojski 11. srpnja odbio sicilsku krunu, pokušalo se još, da se zamole za posredovanje Francuska i Engleska, i zbilja su admirali Parker i Baudin isposlovali za buntovnike veoma široku amnestiju. Poslije toga je i otpor izgubio snagu. Uzalud je Poljak Mjeroslawski nastojao, da osokoli Sicilijance: jedino je postignuto, da je Catania zauzeta nakon užasnog pokolja. Već 23. travnja bijahu otputovali u Maltu vođe sicilskog ustaškog pokreta predavši vlast općini Palerma. Palermitanci, međutim, ne htjedoše slušati općinsku vlast, koja im je svjetovala da polože oružje, nego se snažno odupriješe. Kad i oni biše prisiljeni, 11. svibnja, da predadu svoj grad, naloženo je generalu Karlu Filangieriju, da konačno primiri Siciliju. To je brzo postignuto općom amnestijom, od koje bijahu izuzeta 43 kolovođe, koji međutim već bijahu pobjegli. Sicilski ustanak bio je tim dovršen.

5

Jedino su sada preostala dva središta ,oko kojih su se okupljali posljednji borci za talijansku slobodu: Rim i Mleci.

U Rimu je već 22. veljače 1849. ustanovljena privremena vlada, koja je opet ustupila mjesto triumviratu, sastavljenom od Armellinija, Saffija i Mazzinija. Triumviri su se latili posla veoma pribrano i ozbiljno, i program njihova rada, objavljen 5. travnja, nosi sve karakteristike mazzinijevske ideologije. Ali, i sami krajnji ljevičari u Rimu i u Markama činili su novoj vladi najviše poteškoća. K tomu je dolazila finansijska bjeda i opasnost tuđinske intervencije. Situacija je naime bila sasvim drukčija, no u veljači 1848. g., kad su francuski republikanci pokazivali najveću sklonost, da pošlju vojsku za obranu talijanske slobode. U Francuskoj je, poslije studenog 1848., prevladala konservativna struja, i Cavaignac, jedan od političkih vođa velike ustavotvorne skupštine, pokazivao je otvorenu sklonost, da papi ponudi utočište u Francuskoj. Još jače je izbila konservativna struja poslije izbora Luja Napoleona Bonaparta za predsjednika francuske republike. Sada se više nije govorilo o oslobođenju Italije i Poljske, nego o načinu, kako da se jednom za uvijek dokrajči talijanska

revolucija. Nema sumnje, da je talijanski revolucionarni pokret s vremenom gubio sve više kredita, osobito poslije rimskih događaja u siječnju i veljači 1849. Zaposjedanje Ferrare i Bolonje po Austrijancima otvaralo je opet put starom suparništvu iz godine 1831. Francuski ministar vanjskih poslova, Drouyn de Lhuys, poduzme energično posredstvo u pregovorima između pape i predstavnika rimske republike (ožujak 1849.); no kad je u tom pothvatu naišao na teže zapreke, preda on ustavotvornoj skupštini zakonski prijedlog, koji ovlašćuje francusku vladu, da otpremi vojsku za suzbijanje rimskog pokreta i za obranu »prave rimske slobode« (16. travnja 1849.). Skupština pristane i zbilja je, 25. travnja, stigao na talijansku obalu odred od 5000 francuskih vojnika pod zapovjedništvom maršala Oudinota. U Gaeti se on sretne s agentima francuske vlade d'Harcourtom i de Raynevalom, koji ga nagovoriše, da odmah juriša na Rim. Proglas Rimljanima, kojim bi im obećavao poštovanje rimskog ustava, nije papa htio izdati. Oudinot krene na Rim, ali mu dođoše u susret tako jake sile (čini se da ih je bilo preko 15.000), te je morao uzmaknuti (30. travnja). U Rimu je naime bila i talijanska legija pod zapovjedništvom Garibaldija i lombardski lovci, predvođeni L. Manarom, u svemu tridesetak tisuća boraca.

Ovi se nađoše doskora u veoma mučnu položaju. Jer, dok su Španjolci i Napoletanci navaljivali s juga, krenula je brzim koracima prema jugu jedna austrijska vojska. Obrana rimska bila je prilično žilava, te su u borbama od 9. do 19. svibnja imali toliko uspjeha, da je Garibaldi mogao pomišljati na to, da prenese rat u napuljsku kraljevinu. Ali je triumvirat brzo pozvao svu raspoloživu vojsku, jer su se sada, u mnogo jačem broju, pojavili Francuzi. Od prvih dana mjeseca lipnja postajala je borba oko Rima za Talijane sve teža i teža, jer su u okršajima prvih dana lipnja pali borci Manara i Mameli. Garibaldi, koji je veoma snažno branio rimsku tvrđavu, bude konačno prisiljen, da se probije kroz neprijateljsku vojsku. 2. srpnja 1849., kad su Francuzi ulazili u Rim kroz jedna vrata, izlazio je Garibaldi iz grada sa tri do četiri tisuće dobrovoljaca, da se probije do Mletaka. No u Markama je vrebala jedna austrijska vojska. Garibaldiju pođe za rukom, da nesmetano prispije na teritorij republike San Marina, koja je bila neutralna. Tu je morao da otpusti svoje drugove. Sa svojom drugaricom Anitom, koja je već bila nemoćna, pokuša on da s brodom dođe u Mletke sa 200 drugova. Austrijski ga brodovi međutim zaustaviše, te se morao iskrcati nedaleko Comacchia. U nekoj kolibi kod Pineta di Ravenna izdahne mu u naručju Anita, koja je bila išla za njim u Ameriku i koja ga je slijedila i u Italiji. Iz Ravene se Garibaldi uputi u Toskanu, odakle morskim putem dospije na piemontski teritorij. Tu ga doduše zaustaviše i zatvoriše, ali je, malo iza toga, pušten preko granice, da ode u Tanger. Nekoliko njegovih drugova palo je međutim u austrijske ruke, među njima Ugo Bassi, svećenik iz Bolonje, kapetan Livraghi i, drugom prilikom, znameniti četovođa Ciceruacchio i sin njegov. Svi su strijeljani od austrijskih vojnika.

Pošto je Oudinot zauzeo Rim, obustavi on ustav i sazove, na kraju srpnja 1849., posebni odbor od trojice kardinala. Bijahu to Vannicelli, Della Genga i Altieri. Pio IX. mogao se nesmetano vratiti u svoju državu.

Mleci su se međutim još uvijek opirali. Uži odbor trojice, takozvani triumvirat, sastavljen od Manina, admirala Grazianija i pukovnika Cavedalisa, bijaše dao ostavku poslije pada grada Brescie, pak je sada Danijel Manin izabran kao jedini diktator. U isto vrijeme mletačka privremena vlada objavila čvrstu odluku, da brani dalje grad do potpune nestašice svih sredstava. To međutim nije priječilo Austrijance, da zauzmu Mestre i da se sve više približe mostu nazvanom Ponte di Terraferma, tako da je njihova artiljerija slobodno mogla cijeli grad pretvoriti u ruševine. Mlečići se ipak ne htjedoše još sprijateljiti sa svojom sudbinom, nego pokušaše otpor, u sve slabijoj mjeri. Na svršetku, kad su glad i pomor izdesetkovali stanovništvo, odluči se Manin da pregovara o predaji. Bilo je ozbiljne bojazni ,da će uvjeti ispasti veoma krvavo, jer je na čelu neprijateljske vojske stajao onaj isti Haynau, koji se tako krvavo proslavio kod Brescie. No u ovom slučaju obeća austrijski vojskovođa potpunu amnestiju cjelokupnom stanovništvu, samo zatraži da Manin i Tommaseo odu u progonstvo. Na te je uvjete pristala najpripravnije mletačka privremena vlada, tako da su Austrijanci mogli ući u grad 22. kolovoza 1849. Prije nego što je otišao iz Mletaka, dao je Manin objelodaniti u dnevniku »La Gazzetta di Venezia« članak, u kojemu je, između ostaloga, stajalo: »Naša je utjeha u pomisli, da pravi mir može postojati jedino, ako je zasnovan na pravednosti, i da je veoma slaba ona građevina, koja se podiže nad ponorom. Utjeha nam je također, kad mislimo, da je mučeništvo jednog naroda samo put, koji vodi neminovno u spas«. Tako je, 22. kolovoza 1849., pao posljednji bedem talijanske nezavisnosti i time je , u isto vrijeme, doživio potpuni slom veliki talijanski pokret godine 1848.—49., u koji je talijanski narod polagao toliko nada.

6

Reakcija, koja je nastala iza razočaranja te burne godine, bacila je talijansku narodnu ideju u negdašnju podređenost. Nacionalizam i parlamentarizam izgubili su, kroz narednih deset godina, svako pravo na opstanak. Pojedine su talijanske vlade nastojale da suzbiju do korena sve one prevratničke ideje, koje su donijele toliko opasnosti talijanskim prijestoljima, a samo je građanstvo gledalo s omalovažavanjem na ideologiju, koja je bila teško poremetila ekonomsko ravnotežje trgovine i industrije. I seljački svijet gledao je krivim okom širitelje opasnih novotarija, koje su bili donijeli toliko nesreće Italiji. Oduševljeni rodoljubi, koji su dali bili, i dom i imanje za narodnu stvar, lutali su kao prognanici bez kuće i kućišta. U samoj talijanskoj emigraciji nije bilo mnogo sloge. Pored Mazzinija, koji je još uvijek zagovarao propagandu putem atentata i oružanih prepada, vodili su sasvim posebnu politiku Manin, Montanelli, Sirtori i takozvani federalisti.

Maršal Radecki je i poslije rata boravio u Veroni, svomu vojnom stanu tokom ratnih operacija protiv Karla Alberta. Pod njegovim nadzorom stajao je poseban odred policije, koji je bez prestanka bdio nad tim, da se ne šire u narodu spisi revolucionarne sadržine. Protiv kriomčara zabranjenih spisa postupala je policija neumitno. Tako su neki Sciesa i Dottesio jednostavno strijeljani, jer su kod njih našli velik broj protuaustrijskih bro-

šira, koje su se onda štampale u Švicarskoj, u Capolagu na obali Luganskog jezera. To se dogodilo na koncu god. 1851. Nekoliko nedjelja kasnije, početkom 1852. g., otkriven je velik revolucionarni pokret, zasnovan na nekoliko lokalnih odbora. U Mantovi je stajao na čelu takva odbora opat Enrico Tazzoli. Tu se skupljao novac za pokretanje narodnog ustanka, a za potvrdu su služile obveznice po 25 lira. Jedan od učesnika toga pokreta, neki L. Castellazzo, priznao je ne samo svoju krivicu, nego je i naveo imena svih učesnika. Posljedica je toga bilo apšenje čitavog mnoštva mladih članova tih tajnih udruženja ukupno preko dvije stotine ljudi, pripadnika najodličnijih porodica. Iz toga je nastala golema parnica, koja je potrajala nekoliko mjeseci i dovela do brojnih smrtnih osuda. 7. prosinca 1852. je Enrico Tazzoli sa četiri druga izdahnuo na vješalima. Iza njih su tri mjeseca kasnije svršili Tito Speri, jedan od najoduševljenijih boraca za talijansku slobodu, Carlo oMntanari i svećenik Bartolomeo Grazioli. Talijanska revolucionarna romantika dala im je posebno mjesto pod naslovom »I martiri di Belfiore«, jer su smrtne osude izvršene u tom mjestu. Mazzini je mislio, da će olakšati sudbinu svojih drugova time, što je, 6. veljače, organizovao čitavu uzbunu protiv vojnih stanova u Milanu; ali je taj pokret kažnjen na užasan način: malo kasnije je ništa manje od šesnaest učesnika svršilo na vješalima. Uzalud je Orsini pokušao, da u dva maha, te iste godine 1853. i, kasnije, 1854., organizuje revolucionarni pokret u Lombardiji. Jedva se spasio bijegom od policijske potjere. Slabije je sreće bio P. F. Calvi, koji je naknadno uhvaćen i osuđen na smrt. Gubitak bijaše veoma osjetljiv za talijanski nacionalni pokret, jer je Calvi tokom godine 1848.—49. umio dići cijeli Cadore protiv Austrije.

Ti neuspjesi Mazzinijevaca i nebrojene osude, koje su uslijedile, prouzročiše živo negodovanaje u krugovima talijanskih revolucionaraca, jer su potpuno potkopavale svaku vjeru u mogućnost uspješne nacionalne borbe. Zato su inače oduševljeni revolucionarci kao Mordini i Fabrizi otkazali posluh Mazziniju, uvjereni da on tjera talijansku politiku na krivi put. Strogost austrijskih vlasti nije međutim popustila sve do svršetka krimskog rata i do velikog pariskog kongresa. Tek će kasnije, kad je došao nadvojvoda Maksimilijan u Lombardiju, biti proglašena opća amnestija ne samo za nazočne, kaošto poslije velikih parnica bijaše već učinio Radecki, nego i za nenazočne bjegunce.

Po talijanskim državama vladala je međutim veoma oštra reakcija. Parlamentarizam je tokom prošlog rata pokazao samo slabe strane, tako da nijesu ljudi mnogo plakali za njim. U zamjenu za to su pojedini vladaoci svojom okrutnošću i svojim neumjerenostima potpuno izgubili i posljednji ostatak narodne ljubavi. U Modeni nije Franjo V. doduše imao poteškoća, ali je on to imao zahvaliti okolnosti, da su, prilikom njegova dolaska pobjegli redom svi oni ljudi, za koje se moglo misliti da naginju liberalizmu. Ferdinand Karlo III. postao je mrzak u Parmi zbog svoje razuzdane frivolnosti. Kad je, god. 1854., jedan neuspjeli republikanski pokret imao za posljedicu zatvaranje velikog broja članova boljih porodica, digne neko oružje na njega i ubije ga. Za maloljetnog Roberta od Parme, oca kasnije austrijske carice Zite, vodila je regentstvo Louise-Marie de Berry. I toskanski veliki vojvoda Leopold II. kao pohvata nato sve učesnike, među kojima bijaše i poznati Guerrazzi, i povede parnicu, tokom koje je palo nekoliko smrtnih osuda, koje je veliki vojvoda promijenio u dvadesetgodišnju robiju .

I u Rimu je povratak pape Pia IX. značio ukidanje parlamentarizma. Kao državni sekretar vladao je sada, u papino ime, kardinal Antonelli, koji je gledao s velikim nepovjerenjem na Francusku, a držao se uporno Austrije. Austrijanci su međutim držali posade u Romanji, a pazili su na javni poredak u Bolonji. Tu je došlo 4. veljače 1854. do veoma teške parnice protiv Saffija, negdašnjeg rimskog triumvira, i nekoliko njegovih prijatelja. I u Ferrari je izvanredni vojnički sud izrekao tri smrtne kazne, koje su s mjesta izvršene strijeljanjem osuđenika.

U Napulju je Ferdinand II. još prije svršetka velikog rata bio ukinuo ustav, koji u biti nije ni doveo do ozbiljne narodne skupštine. No i poslije toga nije Ferdinand II. imao mira od brojnih neprijatelja. Tako su ga napadali veoma oštro umjerenjaci u Turinu, koji su izdavali list »*Il piccolo Corriere*«, kojim je upravljao La Farina, dok je na Malti izlazio, naperen protiv njega, organ Mazzinijevaca »*La libera parola*« (Slobodna riječ), gdje je glavnu riječ vodio Fabrizi iz Modene. S treće je strane sin Joahima Murata, knez Lucijan, počeo isticati neko pravo na napuljsko prijestolje, a javno se šaptalo, da iza njega stoji glavom Napoleon III. Sve te opasnosti dovele su kralja do toga, da protiv svih zavjerenika, ma s koje strane oni potekli, postupa neumitnom strogošću. To su imali da osjete Bentivegna de Corleone, koji je pogubljen 20. prosinca 1856., jer je pokušao da pobuni narod u Mazzoiusu, i, sedam dana ranije vojnik Agesilao Milano, jer je pokušao da ubije samoga kralja. Mjere kojima je morao ili mislio da mora pristupiti Ferdinand II., odaju jasno mučni položaj u kojem se nalazio. Tako je on kroz cijelo proljeće 1857. izostao od svake javne svečanosti, jer se je bilo bojati, da će biti izvršen kakav atentat protiv njega. Isto je tako, kad je kralj u travnju došao u Napulj, morao da izreče izgon protiv studenata i protiv svećenika iz okoline, jer su svi oni bili sumnjivi napuljskoj policiji. Budući da se kralj nije više mogao povjeriti svojim četama, uzeo je švicarsku gardu. U sredini godine 1857. dođe zbilja do pokušaja ustanka protiv kralja. Na čelo ustaša stade negdašnji časnik Pisacane koji je kao jedan od posljednjih, bio učestvovao u obrani Rima god. 1849. Brod »Cagliari« iskrca u Ponzi nekoliko zavjerenika, koji oslobodiše iz kasarne rekrute, nekoliko stotina njih na broju. No ne prevališe velik put, jer se doskora sukobiše s povećom četom žandara i oružanih seljana iz Ponze, Padule i Sanze. Bitka, koja je uslijedila, prometnula se uskoro u pravi pokolj, kojem utekoše samo 274 buntovnika, dok je Pisacane ostao mrtav na bojištu. Zarobljenici su zatim odvedeni pred sud u Salernu i tu je palo devet smrtnih osuda, koje su zatim pretvorene u doživotnu robiju. No ni robija nije bila veliko olakšanje prema smrtnoj kazni, jer su osuđenici odvedeni u ozloglašenu kaznionu (bagno) otoka Favignane, koja je opširno prikazana u brojnim člancima inozemske štampe kao pravo mučilište. Sardenjska je vlada u tim prilikama imala lak posao, da zatraži posredovanje Engleske, kad je Ferdinand II. uskratio, da pusti na slobodu momčad broda »Ca-

gliari«, na kojemu je Pisacane doputovao u Ponzu. Tom prilikom padoše veoma oštre riječi sa strane Engleza Gladstonea na adresu Ferdinanda II. »Bourbonska je vlada, rekao je engleski državnik, stalna uvreda vjeri, civilizaciji i čovječanstvu.« Pred takvim napadajima našao se vladalac obiju Sicilija očito u neprilici, pa se odluči na to, da ne samo oslobodi momčad broda »Cagliari«, nego pusti iz zatvora nekoliko nesretnika, koji su tu čamili već od god. 1851. i 1852., kao na primjer Poerio, Spaventa i Settembrini. Oni su imali biti ukrcani na engleski ratni brod i iskrcani u Americi. Ali na engleskom ratnom brodu bijaše poručnik baš jedan od sinova Settembrinijevih, te on isposluje od kapetana, da izagnanike iskrca u Engleskoj, gdje su ih oduševljeno dočekali njihovi sumišljenici.

Isti neuspjeh, koji je imao Mazzini u Milanu, u Livornu i u Ponzi — sve je nemire naime izazvala njegova propaganda — ponovljen je i u Genovi, gdje su zavjerenici pokušali, da zauzmu tvrđavu Diamant. Golema parnica bila je posljedica svega toga, a svršila je sa 63 teške osude. Na smrt bijaše osuđen samo jedan, i to sam Mazzini, koji nije pribivao parnici.

Ako su takvi događaji iznijeli na najgori glas metode Mazzinijeve stranke te joj oteli kod ozbiljnih građana svako povjerenje, a druge strane su i apsolutističke vlade učinile svoje, da narod odvrate od svake suradnje. Jer, da je apsolutizam vršio pozitivni rad u prilog zemljoradnje, trgovine i industrije, da su otvorena vrata novim tehničkim izumima i inozemnom kapitalu, da su otvorene nove željezničke pruge, da je bar nešto učinjeno za poboljšanje posve koruptne unutrašnje uprave, da je, jednom riječju tražen i nađen dodir između naroda i vladara za uzajamnu konkretnu suradnju, nema sumnje da bi i kod talijanskog naroda mogla malo pomalo malaksati težnja za ujedinjenjem.

Da nekako dadnu toj težnji solidniju podlogu, za to se opet pobrinuše Gioberti i Manin, odnosno »Società nazionale italiana« (Talijansko narodno udruženje). U svojoj knjizi, napisanoj godinu dana prije svoje smrti u Parizu pod naslovom »Građanska obnova Talijana« (Il Rinnovamento civile degli Italiani), pokušao je iGoberti još jednom da nagovori svoje sunarodnike na pribranost i na razboritost. Izliječen od novog gvelfizma — tako se zvala njegova politička teorija, jer je davala prvenstvo u Italiji Piju IX. — i od ideje velike talijanske federacije, vidio je Gioberti spasenje samo u demokraciji, u protjeravanju Austrijanaca iz Italije, u ujedinjenju cijele Italije pod žezlom savojske dinastije. I Manin je, god. 1855., u svom pismu, upravljenom L. Valeriju, izričito naglasio, da on ne vidi lijeka talijanskim nevoljama, nego samo u sjedinjenju Sardenji i savojskoj dinastiji. Ogorčenje protiv Mazzinijeve vratolomne politike bijaše tako veliko, da su ljudi kao La Farina, Cosenz, Bixio, Medici i sami Garibaldi pristali uz Maninovo stajalište. 1. kolovoza 1857. izdani su cirkularni oglasi s izričitom svrhom, da pobliže utvrde ciljeve talijanskog narodnog udruženja. Ovo se priključilo središnjem odboru talijanskih emigranata, koji je imao svoje sjedište u Turinu (27. prosinca 1857.). U tom središnjem odboru izabrani su kao predsjednik G. Pallavicino-Trivulzio, kao potpredsjednik Giuseppe Garibaldi, kao tajnik La Farina. Čitav roj malih podružnica osnovan je po Lombardiji, Veneciji, Toskani, Napulju, Siciliji, Markama i Emiliji, gdje u većem, gdje u manjem broju. Organ te velike

organizacije bio je časopis »Il piccolo Corriere d'Italia«, koji je izlazio u Turinu svake nedjelje.

Neuspjeh rata god. 1848.—49. stavio je novog kralja Viktora Emanuela II. pred veoma tešku i delikatnu zadaću. Prvo ministarstvo konservativca de Launaya nije mu zato bilo prikladno, te ga je kralj raspustio već 7. svibnja 1849. Da uzmogne ratno stanje s uspjehom likvidirati, obrati se Viktor Emanuel II. Massimu d'Ezegliu, koji mu je bio povoljno poznat kao pisac i kao ispravan rodoljub i koji mu je, 18 dana prije ostavke de Launayjeve, podnio na odobrenje svoj politički program, sadržan u formuli: ni apsolutizma ni demagogije. Mirovni ugovor se morao svakako potpisati, pa stajao i najtežih žrtava. Piemont je sada zatražio i postigao, da francuska vlada preuzme neko diskretno posredovanje, što zbilja omogući sklapanje konačnog mira, koji je potpisan u Milanu 6. kolovoza 1849. Piemont se tim mirom odrekao svojih pretenzija na Lombardiju i platio ratnu otštetu u iznosu od 75 milijuna lira. Već prije toga, 18. lipnja, bijahu Austrijanci otišli iz Aleksandrije, a Beč je obećao veoma opsežnu amnestiju.

Velike su poteškoće nastale, kad je mirovni ugovor podnesen na odobrenje turinskom parlamentu. Tu su se našli protiv vlade i desničari i ljevičari. Jedva je parlamenat pristao, da prizna građansko pravo svim političkim prognanicima, koji bijahu našli svoje utočište u Piemontu. D'Azeglio je na to jednostavno raspustio parlamenat i raspisao nove izbore, koji su doveli u novu skupštinu smanjenu opoziciju, toliko desnog, koliko lijevoga krila, a pojačali centrum, koji se je opet podijelio u dvije polovine, u lijevi centrum, sastavljen od liberalaca, i u desni centrum, sastavljen od umjerenih konservativaca. Taj je parlamenat odobrio mirovni ugovor sa 112 glasa protiv samo 17. Do znatnih je poteškoća došlo, kad je trebalo ukinuti takozvani »foro ecclesiastico«, crkveni sud, koji je dotada imao rješavati oporučne odredbe u korist crkava i samostana. Kad je nakon duge diskusije prihvaćen zakon, da se imaju ukinuti crkveni sudovi i da se sve oporučne odredbe u prilog crkava i samostana imaju podnositi na odobrenje državnim vlastima i, napokon, da se broj blagdana mora smanjiti, nastala je velika uzrujanost u konservativnim krugovima, a nuncije vatikanske države ostavi Turin odmah, tek što je kralj potpisao zakonsku osnovu. Međutim je ministarstvo trebalo da se popuni, jer je ministar trgovine Santa Rosa preminuo. Kralj Viktor Emanuel II. postavi na to mjesto Kamila Bensa konta de Cavoura (11. listopada 1850.). Tim stupa historija kraljevine Sardenije na važnu skretnicu. Već je sama promjena kraljeve ličnosti značila za Piemont velik preokret na bolje, jer je na mjesto Karla Alberta, nespretnog nevropata, žrtve talijanskog Risorgimenta, došao na prijestolje njegov sin, u svojoj surovoj vanjštini — talijanski uglađeni dinasti porugljivo s ugledali na jednostavnu neuglađenost turinskog dvora — potpuno izjednačen karakter, iskren, otvorenih političkih pogleda i energična shvatanja situacije. Sada je ličnost Viktora Emanuela II. imao popuniti čovjek, koji je u biti bio pravi državnik i pravi nosilac narodne ideje. Jer, jednu stvar ne smijemo da pustimo s vida: nije Italiju izgradila vojnička pobjeda na otvorenom bojnom polju, nego je ona nastala po dobro smišljenoj političkoj pripremi svoga velikog ministra.

TON SMERDEL:

NEPOSLANA PISMA

I

Jučer je Borut mnogo razmišljao o smrti, a kad je sam sebe upitao, zbog čega su sve te misli navrvjele u njegovu dušu, nije znao da odgovori samu sebi, budući da se sve odigralo tako brzo, skoro nenadano.

— »Umrla! Nema je više! — govorio je sam sebi. Zar je nestalo nje? Zar je zaista više nema? A ona je živjela u mom srcu nasmijana i vedra, s bezbrojnim nadama i krvavim sanjama. Ona je bila java u mojim danima, u kojima, osim borbe za kruh i običnih briga, sasvim običnih briga, i nema ljepših zanosa, osim ovih, koji nam govore o čistoti srca i o velikom plavom nebu nad nama, koje pripada srcima« . . . . . .

Upravo malo prije, dok je sjedio i pokušavao da nešto čita, oko mu je zapelo za rascvjetane ljetne ruže, koje je radosno milovalo sunce. Mamili su ga ovi cvjetovi, toliko lijepi na suncu i njegovo oko, koje je toliko voljelo cvijeće, nametnulo mu je čudno pitanje: — »U čemu je ljepota ove ruže? Odakle cvijeću taj čar, da nas osvaja i zašto nas zanosi toliko?« Nije odgovorio, budući da je toliko drugih sitnih misli potisnulo njegovu glavnu želju i pitanje, koje je ovoga puta bilo toliko zanimljivo. Čitao je Davida Copperfielda već po drugi put. Toliko je volio to djelo. Volio ga je, budući da mu je Dickens od svih pisaca bio najbliži u svom nenametljivom tumačenju ljudskog srca. David mu je bio prisan zbog sličnih doživljaja, zbog one dubljine koju Dickens vidi u ljudskom srcu, a naročito zbog onih trenutaka u jadnom djetinjstvu Davidovu, kad je duboko osjećao da je sam, a ljudi, u koje je vjerovao, sebični i gluhi za sve ono što izlazi iz srca.

Borut je bio osamljen. Mislio je da će mu usamljenost pomoći, ali kako da mu pomogne kad ona unosi najviše bijede u ljudsko srce, dok, s druge strane, da nje nema, ne bismo došli do mnogih objavljenja i saznanja, koja su potrebna kao odgovor nemirnom srcu . . . . .

Onda je pomislio na pisma koja je pisao, ali nije imao hrabrosti da ih pošalje . . . Dobro je znao da njegovo srce mora da pripada samo djetetu njegove krvi i nikome drugome, ali slučaj je htio da je srce svoje ponio na rukama kao razmaženu mačkicu i ostavio svoje ognjište pun uvjerenja da ga nitko ne razumije. Nadao se da će put i zamor donijeti odjednom svoje rješenje i da će željan mira doći opet na svoje ognjište s radošću koja je potrebna za budući život, kao što je potrebna svjetiljka, da možemo po noći raditi i barem vidjeti život oko sebe u bojama i kretnjama, koje su donekle nalik na ono što vidimo na dnevnom svijetlu.

II

Putovao je dugo, dugo i na putu vidio ljude u njihovim dnevnim borbama, ali nije našao ono što je tražio. Misao o djetetu, koje je volio, kome se prije toliko nadao, ublažavala je poslije dnevnih lutanja sve one rane koje je život bestidno pokazivao. Katkada mu se činilo da ima i suviše

radosti oko nas, ali da mi ne znamo da je iskoristimo i primimo u svoje srce. Onda je vidio i čuo ljude i žene kako i nehotice otkrivaju svoje ideale i svoja shvatanja o životu upravo u trenucima, kad im se činilo da ih nitko ne promatra i da nitko ne pazi na njihove riječi. Osjećaj kradljivca odmah se u Borutovu srcu gubio, jer je željezna vrata svog srca zatvarao, da bi kasnije brojio riječi svojih suputnika i mjerio radosti i siromaštvo njihova srca, kad bi ostao sam, pa sve to upoređivao sa svojim mrvicama radosti, te ih kupio i gnječio u veću grudu kao što radi sito dijete poslije jela. Bio je kao škrtac koji voli da broji svoj novac i da prevrće po vrijednosnim papirima, ukratko da u tuđoj bijedi nađe odgonetku svojoj vlastitoj bijedi. U svim ovim trenucima jedini odgovor, koji je sebi mogao dati, bio je da ima toliko nesrećnijih i bjednijih od njega, ali njegovo lično, njegova težnja da osjeti radost, koja zanosi, potisnula je sve ostalo u pozadinu. I prije obično razgovarao je sa svojim mislima na šetnjama u prirodi i samom sebi šaptao: — »Ipak će radost jednog dana iskrsnuti čista i snažna!« —

Prije putovanja pošao je kao i obično svakog dana kroz gradski park. Bilo je rano jutro. Napuštene klupe kao da su sanjale u krilu jutarnje hladovine. Očekivale su nekoga i u svom drvenom srcu radovale se radosti svih onih koji će doći . . . Stare platane nad njima odmarale su se i grijale na suncu svoje staračke grane, uvijek zamišljene, skoro jednakog raspoloženja u zoru i sutone, u podne i u miru blage večeri, naviknute da poslije oluje obično dolazi blagi mir, a i da ovo primirje nije za dugo, jer je već rano ljeto, kao briga mladom čovjeku kosu sjedinama, onoj tamo, prošaralo krošnju žutim lišćem. Pogledao ju je prolazeći. Krepko deblo bilo je oštećeno nekim žicama, koje su ljudi vezali i čavlima zarili u deblo, da mogu igrati tenis. I to mu smeta, smeta, jer mu je deblo još toliko ranjavo od čavala, koji služe kao vješalice igračima za njihove haljine. Pogledao je platanu prolazeći, a onda, kad je već bio u gradu, sjetio se je, i slika ranjene platane sa žutim lišćem bila je toliko živa i dojmljiva za Borutovo srce, bila je u ovakvim časovima u kojima se nalazilo njegovo srce, potresna . . .

Ali dnevne brige i poslovi, koji nas lišavaju vrlo često i najosnovnijih osjećanja koja su potrebna, da se ne bismo izgubili u danima punim magle, u danima, kad se smatra da su oduševljenja za život i izraze duha samo cvijeće pod staklom, potisnuli su malo pomalo sve u pozadinu. U takvu dnevnom taljiganju mušičavog života Borut se osjećao potpuno usamljenim, nije mogao da shvati onu uobičajenu logiku da je potrebno život primati onakav kakav je, a o njegovoj vrijednosti ne raspravljati, još manje hvatati se u koštac s pitanjima koja su muka duhu . . .

Krenuo je na putovanje . . . Na putu, kroz otvoreni prozor na vagonu pred njegovim očima prolazile su njive. Pšenica i zelena kukuruzna polja, žeteoci, a u daljini planine, pa sunce, raspjevano sunce! . . .

I onda, kad su u noći njegove oči ugledale divnu siluetu zagrebačke katedrale, osjetio je da se približava majci . . . A majka! Kome majka ne stvara idealnu sliku utjehe i jedine sigurnosti, kad se nalazi u tuđem svijetu? . . . Onda sanje o moru i svijetlu. Sanje, koje su se, nošene vlakom, brzo pretvorile u stvarnost. Već sam pogled na prvi čempres na osamljenom

seoskom groblju unio je u Borutovu dušu težnju, da ostane zauvijek kod majke... Pjesma o zlatnim sutonima koji su katkada tako krvavi kao što je krvava lirika jednog Leopardija, pjesma mladosti opet je nenadano počela da struji njegovom dušom i on se potpuno predao na milost i nemilost svom srcu...

Umoran od briga, razočaran svojim položajem u društvu, Borut je pohodio majku, koja je živjela u jednom dalmatinskom gradu. Dočekala ga je vedro, iako je bila bolesna. Njene oči bile su sad bez boje i sjaja, a vidjelo se po crtama njena lica da je ono nekada bilo puno nježnosti kao prvi proljetni dani...

Prve večeri Borut je mnogo pripovijedao, ta dugo se nije s majkom vidio, ali već drugo veče kao da je bio umoran. Poslije uobičajenih riječi zavalio se u vrtu u vrtni naslonjak, te, predavši svoje misli zvjezdanom srpanjskom nebu, izgubio se, iako je majka bila blizu i zaista s puno briga u srcu za njega...

rSpanjske zvijezde bile su oko ponoći toliko krupne, da se Borutu činilo, kad je ustao na poziv majke da ode na spavanje, kao da promatra vrt prenun hrizantema... Srpanjske zvijezde...

III

Slijedećih dana, kad se vraćao s malog otočića i kad se s nekim poznanicima iskrcao na kopno, čuo je nedaleko grčevit plač. Svi su na jednom počeli da slušaju to zapomaganje, ali jedini je Borut potrčao u pravcu otkuda je plač dolazio...

Nije dugo trčao, samo do najbliže hridine prepune aloja, kad ugleda dvije djevojke. Jedna je sjedjela, dok je druga tješila svoju drugaricu i nešto je živo uvjeravala. Borut pristupi bliže.

— »Vidite, gospodine, poče djevojka koja je stajala, toliko se uplašila, a morala bi da što prije požuri u grad.«

— »Šta joj je, gospođice?« — Upita Borut.

— »Zmija je ujela!«

— »Zmija! Pa što onda tu stojite? Žurite k liječniku!... Nego, možda se gospođica ogrebla o alojevu bodljiku?«

— »Ne! Vidjela sam i ja zmiju. Htjela je Maja da ubere kupine u tom grmlju, a onda kad je zavukla dublje ruku, osjetila je najednom bol!«...

Grčeviti bol preplašene djevojke prekinuo je pričanje djevojke. Kukala je:

— »Zar smo morale da idemo, da vidimo Solinske ruševine? Morale smo odmah otputovati na Hvar! Samo da majka ne sazna!«

Tad malo stane, previjala se od bola. Više nije mogla ni da plače. Borut je pogleda za trenutak, a onda se obrati ranjenoj djevojci. Ona mu pruži desnu ruku i lijevim kažiprstom pokaže mjesto na podlaktici.

— »Odmah k liječniku!« — poviče Borut i podigne djevojku. Jedva je uspio da je podigne. iBla je sva slomljena od straha, skoro ukočena. Opet je nježno spusti na stijenu. Nije znao što bi učinio. Najednom, kao da mu je nešto sinulo u pameti, uhvati odvažno obim rukama djevojku za ruku i

zagrize ujedeno mjesto. Djevojka zastenje, a on ispljunu par puta neku vrstu sukrvice. Odmah malo zatim poveže djevojci ruku poviše lakta i poče je uvjeravati da ju je ujeo neki pauk kojih ima sad zbog topline vrlo mnogo. Govorio je brzo...

— »A sad, gospođice, brzo u grad k liječniku!« — reče odlučno Borut.

Uputiše se. Iz daljine u zaljevu čula su se kao iz dubljine zvona. Cvrčci se raspjevali na suncu. Uživali su u svojoj pjesmi uljuljkivani na granama maslina prvim majštralom. Kraćim putem za čas su stigli ipak k prvom liječniku, a on ih je odmah poveo autom u bolnicu...

Borut je odlazio svako poslije podne u bolnicu, da pohodi bolesnu Maju. Ali se već prvog dana iznenadio, kad je zapazio da je ta plašljiva djevojka toliko vesela...

— »Moram, reče djevojka odmah, kad ju je on pozdravio, da vam bude mnogo zahvalna!«

Borut ju je prekinuo, ali ona je odmah nastavila:

— »Ako me malo i boli, zaslužila sam. Da sam manje bila radoznala, sad bih bila zdrava... Dragi Bog zna što čini!«...

Dragi Bog! Pomisli i gorko se nasmije, ali ništa ne odgovori. Ipak malo kasnije razgovor je počeo da teče sočno i veselo. Borut se vratio te večeri nasmijan kući. Takvo je raspoloženje trajalo tri dana. Budući da su Majinu majku izvijestili da joj se kći razboljela, i kako nije mogla da je pohodi, preklinjala ju je u pismu da se odmah vrati u Zagreb. Zato je četvrtog dana Maja napustila bolnicu. Sutradan otputovala je. Na peronu je Borut bio vesel, a ona ga je promatrala i nasmijanim očima i racvjetanom mladošću osvjala njegovo srce. Velika kazaljka na peronskom satu pokazivala je da još ima samo tri minuta do odlaska vlaka. Megafon je po treći put javljao pravac vlaka. Ono malo putnika, što je jutros putovalo, žurilo se ovamo-onamo. Jutro je bilo svježe i puno sunca. Maja je s drugaricom već bila na prozoru vagona. Još dvije, tri riječi i vlak krene. Mala ručica mahnula je nekoliko puta. Borut je uspio još jednom da vidi njene nasmijane oči. Nasmijao se, i kad je izgubio njezin pogled, ruka mu se sama podignula na pozdrav, Mahne nekoliko puta i ostane na peronu sve dok se vlak nije izgubio i u njegovim očima bio crna tačka. Tek tada se Borut trgnuo i otišao sa stanice. U njegovu srcu bilo je ono isto osjećanje s tihom tugom koje imaju svi ljudi. kad otprate nekoga, a predosjećaju da se više ne će vidjeti, možda nikada, iako vjeruju da je život čudnovat i mušičav, pa nam pruža, kao neki film, različna iznenađenja, a katkada i smiješne završetke...

V

— »Ne smiješ se upuštati u takve misli! Moraš da obuzdaš svoju maštu... Zar te ne veže tvoje nezaštićeno dijete i tvoja žena? Jesi li vlastan da zgrabiš i ukradeš ono što tebi ne pripada?«...

Ali ipak, dok je razum vodio i pobijao srce, Borutu je bilo lakše, samo srce je i dalje tražilo svoje i sve su mu prilike tom srcu išle na ruku, u prilog...

I onog dana, kad je mislio da ima najviše snage i hrabrosti da joj napiše jedno lijepo pismo i kad ga je poslije kratke borbe ipak napisao, primio

je vijest da mu je dijete opasno bolesno... Pismo upućeno Maji nije poslao. Krenuo je kući. Koristeći se razmakom između vlakova sastao se s Majom. S Iličkog trga krenuli su prema šetalištu oko crkvice sv. Roka i sjeli na jednu klupu. Razgovarali su o običnim stvarima. Na njeno pitanje, zašto večeras odmah želi da nastavi putovanje, izmislio je neki porodični posao, koji mora lično sam da žurno posvršava u Beogradu... Osjetio je da mu dokazivanje nije bilo uvjerljivo, ali, kako ona nije više naročito nastojala, da sazna pravo stanje stvari, prešli su na druge stvari. Razgovarali su dugo. Skoro su zaboravili da se moraju još iste večeri rastati. Pred rastanak Borutu, dok je stajao okrenut prema rumenilu zapada i tražio Majine oči, pogled pade na tučani kip djevojke s frulom pred jednom vilom.

— »Lijep je ovaj kip ovako u sutonu«, — reče tiho Borut.

— »Zar ne, Borute, da predstavlja čežnju?«

— »Možda?«

Rastali su se naglo. Njen pogled opet je bio pun smijeha i posmijeha, ali ovog put, kao da ga Borut nije naročito primio i upio svojim nemirnim očima...

VI

Dani su prolazili i Borutovo dijete je ozdravilo. Svake večeri napisao bi nešto i to spremao da sutradan pošalje u pismu Maji. Razlozi su ipak bili jači, pa je njegovo srce moralo popustiti. Kako da napusti svoje ognjište? Tko zna, kako bi Maja sve to primila? Zašto nijesam o svemu tome s njom razgovarao,... A moje dijete?... Toliko sam se radovao tom djetetu i sad da ga napustim... Dijete je mnogo volio. Znao je da je ono veza baš u njegovu braku. Bio je uvjeren da ono jedino može da izgladi sve nesuglasice, koje mogu da se pretvore u mržnju. Ono je zaista bilo veza ljubavi. U Borutovu braku, koji je bio na klimavim, drvenim nogama, u kome se sve ljuljalo, u kome je sve sa svih strana počelo da gnjije, dijete je jedino moglo da unese malo života i da svojom iskonskom snagom privuče razdvojene roditelje. Ono je bilo kao melem, kao pravi lijek za njihove međusobne rane. Te rane počinju još od onda, kad je u bračnom odnosu između Boruta i njegove žene došlo do razilaženja o cilju braka, kad je žena žrtvovala svom udobnijem životu nagon materinstva. Možda ona lično i nije bilo toliko kriva, jer je plovila zanesena duhom vremena koji tvrdi da su djeca suvišna u braku. A dah izvrnutih vrijednosti ušao je i u dušu njegove žene. Borut nije mogao da se bori. Njihove novčane prilike, nezadovoljstvo žene zbog njegova idealnog stava prema životu i tisuću drugih manjih i krupnijih pitanja, učinili su da su jedno drugome postali tuđi; nije bilo ničega što bi moglo da nadoknadi izgubljenu strast i oduševljenje koje je prije bilo i koje je kao čarobni cvijet krasilo prve godine braka... I sad, kad je dobio dijete, on da sve sruši, on! Borut!... Nije bio siguran, da li je sve što se u njemu i oko njega događa stvarnost, ili je sve samo mučna sanja koju je neka teška briga nametnula iz života...

Ipak je srce činilo svoje i Borut je pisao pisma, da ih opet drugog dana ne pošalje... U tim večerima koje su toliko mučne bile za Boruta, a s druge strane i pune nekog čara, on nije mogao a da ne piše duga pisma. Mir ljetnih večeri i samo katkada nesigurni plač djeteta koje je prezdravljalo svoju tešku

bolest, budio je i Boruta iz njegove groznice; ona ga nije napuštala, ona je samo pojačavala zanos njegova srca. Već je u stolu bila desetina pisama, ali samo u stolu...

Kasnije, kad su prošla dva mjeseca, Borut je pisao pisma rjeđe. Nekoliko puta htio je da sve spali, ali opet srce nije dopustilo. Vjerovao je u zaborav, zapravo počeo je u nj da vjeruje, ali njega nije bilo... Češće, kao u nekom zanosu, Borut je govorio samu sebi:

— »Tu nek ostanu u stolu, ako ti, srce, možda i drukčije želiš! To su moja pisma. To je sve moje!... Možda će mi od hrpe pisama, koja će vjerojatno nastati, ipak nešto ostati!... Ostat će mi sigurno moja krvava i nedovršena pjesma o jednom snu. Borut je bio od onih ljudi koji čuvaju svoja pisma. Sve dopisne karte i pisma, koja nijesu bila tako brojna, ljubomorno je čuvao i katkada bi otvarao ta pisma i iz njih tumačio misli svojih poznanika i prijatelja. Danas ljudi pišu kratka pisma, mislio je Borut, ne paze na stil, a još manje, da li je sve ono što su napisali rečeno otvoreno i istinito kao što se mislilo. Ako je svako pismo jedna vrst razgovora, onda se može i po obliku rukopisa, po toku samih riječi, uči u srce tih ljudi, koji su ga toliko privlačili i isto tako mnogo odbijali... Katkada bi zario ruku u tu gomilu pisama i otvarao jedno po jedno, do umornosti, da na kraju samom sebi rekne:

— »Kako mi ljudi jedan drugoga brzo zaboravljamo!... Ova su pisma samo jedna vrsta rastanka... Ima u njima i ponešto laži, neka su naročito namještena, ali ipak ona su za mene ogledalo duše onoga čovjeka, koji ih je pisao!...

VII

Briga oko djeteta unijela je u Borutovu dušu prividnu staloženost. Ali on je ipak pisao pisma kao i prije. Mrcvario je svoje srce. Nosio je svoj teški križ. Obično u danima, kad je puno mira bilo u srcu, govorio je samu sebi:

— »To sve boli! Ali, dok me bol ne uvjeri o drugom, ja ću sigurno ovako živjeti i misliti. Zar ne priznam svom srcu da me život razdire?... Ja ne mogu drukčije!«...

Zaista, Borut se mnogo borio, ali u njegovu srcu nije bilo veselja prema životu, nije ga mogao unijeti. Kako bi ga i ulio u srce za koje je vjerovao da nije sifonska boca!...

Tako je došao i onaj dan, kad mu je poštar pružio jednu osmrtnicu... Otvorio ju je bez zebnje. U početku nije vjerovao... Usne su šaptale: — »Umrla je! Umrla je!« — i grčile se. Onda su opet podrhtavale i šaptale kao u nekoj molitvi: — »Nje više nema!«... Tajna smrti s bolom ušla je u Borutovu dušu naglo kao oluja u hrastovu šumu i uzvitlala jako borbu. Sve je šumilo, sve je drhtalo, grane su pucale kao u Wagnerovoj muzici. Srce je krvarilo. Križ života usjekao je duboku ranu na jednom i drugom ramenu i rana ga je palila...

U ušima Borutovim sad su odzvanjale majčine riječi:

— »Trpi, sinko, jer je to bolje u tvojim prilikama. Život je križni put«...

Borutova bol nije mogla da primi nikakva savjeta.

— »Šta, da me savjeti i mudre izreke tješe u onome u čemu utjehe nema?« ... Cinički je uzvraćao Borut svome razumu.

— »Trpi! Trpi!« — šaptalo je u dvorištu i suton je padao crn s hladnoćom rane jeseni...

Kasno te iste noći Borut je spalio sva svoja pisma. Spalio je neposlana pisma. Jedna šibica, i oganj u štednjaku zaplamsao je najprije podmuklo, a onda izazivački ... i sve progutao ...

Drugih dana pokušavao je Borut da u sjećanju izazove Majinu sliku, ali živci su toliko djelovali na pamćenje, da je njena slika bila tamna, nejasna, mrtva ...

— »Mrtva je! Sve je gotovo!« — bio je dnevni Borutov zaključak poslije svih razmišljanja.

VIII

Nedjelja je i Borut sjedi u vrtu držeći sina na koljenima. Dječarac je veseo i nemiran. Zadirkuje oca neprestano i ne da mu da se snuždi. Krupnim crnim očima kao u Borutove majke gleda i promatra oko sebe. Od vremena na vrijeme veselo promatra očeve oči ...

Dijete se igra sa sunčanom zrakom koja prodire kroz granje bagrene. Grabi ručicama sunčeve zrake i onda ih pruža ocu, ali kad otvori dlanove, klikne i opet hvata, da promatra prazne dlanove ... Borut se smiješi i dijete se smješka ... Misli mu lete tamo na ono šetalište gdje je posljednji put s Majom razgovarao ... Vidi onaj tučani kip djevojke s frulom. Sagnuta i pripijena uz kamen bila mu je sada u mislima nalik na Niobu ... Vidi Borut da sumrak pada, a neki tihi vjetar raznosi prvo uvelo lišće, dok tamo u blizini metu smetljari uvelo lišće i čiste lijehe, a ispod nanosa od žutog lišća koje je bacao vjetar, sad se zelene svježi listići trave i sjaju na suncu ... Opet gleda i ne može da skine oči s djevojke s frulom. Dok vjetar u sutonu tiho kroz krošnje starih stabala huji, a tamo u daljini pale se svjetiljke, djevojka od tuča svira na tučanoj fruli i grči se u svom bolu. O čemu pjeva? O čežnji nekoj pjeva? ...

— »Zar ima još čežnje?« — reče poluglasno Borut i u tom času dijete ga poče milovati po licu. Borut se nasmiješi i dijete se počne grohotom smijati. Onda on ustane, zagrli dijete i prošeta se po vrtu. Kod ograde se zaustavi i pogleda u sunce koje je zapadalo.

— »Ona je mrtva!?« prošapta Borut. »Za nju ipak smrt nije bila tajna!« — Dijete je u tom trenutku spazilo susjedova krupnog psa i veselo mu pružilo obje ručice. Borut nijemo i s tugom pogleda na psa, pa onda u zemlju, a malo zatim u krupne sinovlje oči i pričini mu se, da kroz poluspuštene trepavice vidi sve u hiljadama svijeća, koje gore na velikom odru života ...

P R E G L E D

ŽIVA POVIJEST

ANGLIA DOCET

(Glose uz engleske političke događaje)

Ljudi, koji se bave proučavanjem velikih historijskih organizacijskih tvorevina, tvrde, da je čovječanstvo u svom nama poznatom razvoju stvorilo samo tri velika društveno-politička organizma: rimsko carstvo, katoličku crkvu i britanski imperij. Uistinu, rimski je genij skupio u jedan politički i kulturni sklop, koji je obuhvatio sredozemni basen, sav tada poznati svijet i držao ga nekoliko stoljeća. Katolička Crkva naslijedivši organizacijsko umijeće rimskog carstva, promatrana s ljudskog stajališta, najtrajnija je i najgrandioznija tvorevina, koju je do sada svijet vidio. Britanski je pak imperij remek-djelo političke kulture i političkog genija. Prigodom nedavne krunidbe novog britanskog vladara Jurja VI. zasjao je taj imperij u svem svojem večernjem sjaju i dekoru pred očima zadivljenoga svijeta, dok je dobrovoljni odstup premijera Baldwina dao priliku svjetskoj javnosti, da vidi veličinu tipičnog modernog britanskog državnika.

Danas je svakom na ustima engleska demokracija, parlamentarizam i ustavnost. Ipak nema pojave u političkom svijetu, koja je slabije poznata u svojoj biti, manje proučavana i lošije shvaćana, nego je što postanak razvitak i sadašnje stanje britanskih političkih ustanova.

Najveći engleski politički govornik, mislilac i teoretik Edmund Burke (1799—1797) u svojim razmišljanjima i filipikama protiv francuske revolucije iznio je i formulirao britanski politički mentalitet i označio onu međašnu idejnu crtu, koja razlikuje engleske političke ideale od evropsko-kontinentalnih. Do francuske revolucije izgledalo je, da će Engleska biti politička učiteljica Evropi, koja bi preuzela englesku političku demokratsku ideologiju, kako ju je formulirao njezin filozof Locke a proučavao i presađivao na kontinenat Montesquieu. Međutim francuski politički racionalizam izazvao je krvavu revoluciju i rodio njezina pobjeditelja Napoleona. Edmund Burke, inače po rodu Irac, a po politici wigh, dakle liberal, uskipio je upravo puritanskkom mržnjom na tu krvožednu revoluciju i u svojoj križarskoj vojni protiv nje dao najdublju analizu razlika između francuskog racionalizma, koji je podloga kontinentalne demokracije, i engleskog političkog empirizma i utilitarizma.

Velika Britanija sačuvala je svoju aristokratsku vanjštinu, svoje historijske kulise, naslove i odore, tako reći zaodjela je svoju demokraciju u historijske kostime. Tko je promatrao krunidbu Jurja VI. morao je na čas dobiti dojam, da se engleska državna uprava vratila u srednji vijek i da se to kruni koji vladar Tudor ili Stuart. Kontinentalni pak Evropljanin, napose onaj tipa francuskog Jakobinca, sadistički uživa, što može gaziti po svojoj narodnoj prošlosti i bacati na bunjište sve te odore, perike, krune i urese sredovječnog čovjeka.

Međutim Englez ne čuva brižno samo vanjske forme svoje prošlosti. On nastoji da historijskim ustanovama očuva sve one funkcije, koje još i danas mogu koristiti cjelini. Gornjem ili lordovskom domu ograničene su mnoge prerogative, ali ta magnatska kuća još uvijek ima političke moći. Taj pritanej, u koji ulaze zaslužni plebejski državnici, okićeni zvučnim historijskim titulama, ujedno je vrhovni sud Ujedinjenog kraljevstva.

Aristokracija još uvijek ima vidnog udjela u državnom i javnom političkom životu. Iako je Engleska najtemeljitije proživjela eru industrijalizacije i demokratizacije i u svom vodstvu imala proleterske ministre, ipak neki vrlo važni državni resori kao vojska i mornarica, te vanjska politika ostaju pretežno u rukama političara plemićkog podrijetla. U Engleskoj je proveden proces demokratizacije javnog života tako, da se aristokracija demokratizira, jer ona nije zatvorena kasta kao u Francuskoj ili Njemačkoj, već u njene redove ulaze najsposobniji i najzaslužniji plebejci, ali se ujedno i demokracija aristokratizira. Engleskom stvarno vlada elita, koja dobiva svoje školovanje u plemićkim odgojnim zavodima u Oxfordu i Cambridgeu.

Englez je po svojoj prirodi empirist, pozitivist, induktivist, utilitarist i pragmatist. Nje-

gova filozofija kreće se praktičnim stazama. Njegov narodni filozof je Spencer, osnivač evolucionizma u sociologiji. Englez stvara ideologiju na temelju empiričkog života, mjeri je po njezinoj korisnosti za dnevni život i uzdiže je u sistem samo pod vidom, pod kojim djeluje na rad i životnu energiju. Zbog toga i engleski narod iz svoje prošlosti ništa ne odbacuje, što mu iole može koristiti. Njegova historija, kolikogod bila krvava (dosta je čitati Shakespearea!) za svakog Engleza vječni je izvor ponosa, ljubavi i idealizma prema domovini i carstvu. Sav engleski ustav temelji se na praksi, to jest na primjerima, koji su stvoreni na temelju prošlosti, zdravog razuma i slučajnosti. Sav engleski prirodni, ustavni i državni razvoj čini se kao da je izveden po osnovi, a ipak je on samo zbroj svih zgodnih sticaja, plod sretnog geografskog položaja, ravnoteža društvenih snaga i rezultat sretnog miješanja rasa. Koliki kontrast kopnenoj Evropi pruža Velika Britanija, koja nesvijesno teži što većoj izolaciji od kontinenta. To su upravo dva antipoda političke metodike i kulture.

Dok su ustavi evropskih država većinom elaborati učenih profesora državnoga prava, demokracija doktrina izvedena iz načela prirodnog prava, slobodarska ideologija konstruirana iz fiktivnog društvenog ugovora, osnovana je misao engleskog ustava tako prozaična. Nikakvo uzvišeno apstraktno načelo, koje kruni evropske demokracije, već jednostavna misao feudalnog sustava, da kralj ne smije svojim krunskim vazalima nametati izvanredne daće bez njihove privole. Magna carta liberataum iz g. 1222 počiva na ideji, da je građanin gospodar svoje kese i da vladar nema prava nametati porez bez pristanka onih, koji ga plaćaju. Nema poreza bez narodnog predstavništva, temeljna je zasada, na kojoj počiva engleski parlamentarizam. S tim je u vezi pojam vlasništva kao najvećeg prava, koje izražava čovječju ličnost. Locke, filozof t. zv. slavne engleske revolucije iz g. 1688., dokazivao je, da je zadaća političke zajednice, u koju su se udružili ljudi, zaštita vlasništva. Od obrane vlasništva razvija se obrana ličnosti. Magna carta. Prošnja prava iz g. 1628., Habeas corpus liberum iz g. 1679. temelje se na načelu, da vladar ne može nametati porez bez privole interesenata i da ne može lišiti engleskog građanina slobode bez presude zakonitog suda.

Britanski parlamentarizam plod je sekularnog razvoja. Odlučno je bilo, što je aristokracija u borbu protiv kraljevske prevlasti pozvala i ostale državne staleže u »parliamentum«, i to ne samo niže plemstvo (gentry), nego i građanstvo i seljaštvo. Zbog toga je parlamenat mogao protiv apsolutističkih tendencija Tudora i Stuarta nastaviti i preuzeti borbu, kad je nekadašnja normanska aristokracija izginula u ratovima oko engleskog posjeda na kontinentu i u bratoubilačkim borbama »crvene i bijele ruže«. T. zv. »slavnom« revolucijom od g. 1688. slomljeno je legitimističko načelo apsolutnog vladara, koji direktno izvodi svoje pravo od Boga, i monarhija je podređena zakonu. U toj borbi pala je jedna kraljevska glava, osnovana je republika i jedna dinastija protjerana. Dalja odlučna faza parlamentarizma bila je u tom, što je pobjednička wighovska stranka sticajem sretnih okolnosti i zbog neznanja engleskog jezika prvih vladara nove njemačke hanoveranske dinastije izvojevala parlamentarnoj većini pravo, da prvi ministar odabire sebi suradnike (kabinetska vlada), koji su s njim solidarni. Za tu tekovinu trebalo je žučnih borbi protiv daljih Hanoveranaca, koji su svoju snagu osnivali na nečuvenoj korupciji parlamentarne oligarhije.

U toj borbi protiv trulog parlamenta i apsolutističkih prohtjeva Hanoveranaca istupila je štampa kao najvažniji i najautentičniji tumač narodne volje (Juniusova pisma!) Slobodna štampa ubrzala je proces demokratizacije javnog života. Reformom g. 1831. proširuje se zajedno s industrijalizacijom društva, izborna podloga parlamenta tako da on postaje vjerniji izražaj narodnog raspoloženja.

Engleski parlamentarizam ne osniva se na kakvoj kodificiranoj političkoj dogmatici. To je skup pravila, izvedenih iz niza primjera političke prakse i izvađenih iz riznice bogatog političkog iskustva. To je vlada šefa većinske stranke, koji je na izborima dobio većinu mandata i direktive naroda u aktuelnim političkim problemima, zbog kojih se apelira na izborničko tijelo. Šef većinske stranke jest designirani prvi ministar, koji slobodno bira sebi suradnike i koji vodi po svom najboljem nahođenju državne poslove nesmetan od parlamenta. Ako dođe u sukob sa svojom strankom i ostane u manjini na kojem presudnom pitanju, on raspušta Donji dom i pita narod za pravorijek. Narod odlučuje, kojoj će od dviju velikih historijskih stranaka, koje odrazuju polaritet političkog života, dati većinu. Narod je s pomoću biračkog tijela vrhovni arbiter u svako vrijeme a ne parlamenat, kao što je francuska komora, koja je praktički neraspustiva kroz periodu od četiri godine ili kao predsjednik američke Unije, koji neograničeno vlada kroz 4 godine. S druge strane državna egzekutiva ima slobodne ruke od upliva parlamenta, koji ne ruši svoju vladu kao francuska komora, i tako uživa potrebitu stabilnost i kontinuitet.

Tako je engleski narod stvorio najracionalniji, najsvrsishodniji i najjednostavniji a ujedno najstariji i najkompliciraniji politički mehanizam. To on ima zahvaliti mnogim faktorima, od kojih je jedan posebni geografskki položaj, po kojem tuđinski zavojevač nije mogao lako preći u Englesku. Zbog toga domovina nije trebala velike stajaće vojske osim za povremene kontinentalne i kolonijalne ratove. Ne smijemo zaboraviti, da su Normani donijeli iz Francije u Englesku feudalni sustav, u najčistijem obliku i da su Anglima i Sasima, koji su već prije bili pokorili keltsku podlogu, nametnuli romansku političku kulturu. Na britanskom teritoriju nastala je najsavršenija rasna, kulturna i politička simbioza. Baš ta katolička srednjevjekovna Engleska, kojoj su germanski misionari donijeli rimski katolicizam, Angli i Sasi starogermanske ustanove, Normani najvišu tadanju kulturu, a rani humanizam i renesansa duh stare rimske uljudbe, dala je u predvečerje svog otpada od Rima jednoga od najvećih pjesnika ljudske duše, Shakespearea, dok je protestantizam u kalvinskom obliku rodio nove, Cromwellove kipoborce, koji su u narodu ugušili svaki umjetnički razvitak. Kasniji veliki pjesnik Milton mogao se zanositi za Izgubljenim rajem tek u kratkotrajnoj filokatoličkoj Stuartovskoj restauraciji. Pod Uplivom mračnog kalvinizma, odnosno škotskog puritanizma, engleski duh odbacio je vanjski sjaj i ljepotu i dao se na kolonijalno otimanje i narodno-gospodarsko obogaćivanje.

Otkriće Novoga svijeta, koje je zasluga romanskih katoličkih naroda, Španjolaca, Portugalaca i Francuza u prvom redu, otvorilo je nove perspektive narodnom razvoju britanskog otočja. Stogodišnji ratovi za teritorij na kontinentu prestaju, Elizabeta jača trgovinu i mornaricu i upućuje narod smjerom drugih. Britanija, koja je malenim dijelom bila kolonizirana Rimljanima i koja se kroz čitav srednji vijek nastojala emancipirati od rimskog pape, već je od Wiclifa, tog duhovnog oca i Husova i Lutherova pripremana na odcjepljenje. Neslavno je ona otpala od Rima slijedeći razvratničke hirove nekadašnjeg borca protiv Lutherove hereze i »branitelja vjere« Henrika VIII. Njenu čast spasavaju tek veliki mučenički likovi nedavno proglašenih svetaca Tome Morusa i kardinala Fishera. Pokušaji španjolskog Habsburgovca Filipa II. i Stuartovskih vladara, da Englesku vrate rimskom katolicizmu, proizvode kod Engleza nezapamćenu mržnju na katolicizam, što se i danas osjeća, iako su katolicima vraćena politička prava. Onaj praktični i utilitaristički duh, koji je postao drugom prirodom Engleza, uslijed upliva Kalvinova protestantizma još je više potenciran, jer Kalvin naučava, da se Božja predestinacija svakog vjernika vidljivo očituje u uspjehu u životu. U tom smislu je baš kalvinizam pozitivno djelovao na razvoj modernog kapitalizma u onoj prvoj, najbrutalnijoj fazi, koju je Marx studirao u Engleskoj i na temelju čega je izgradio svoj zloguki »Kapital«.

Cromwell polaže temelje britanskoj imperijalnoj moći time, što s jedne strane najkrvoločnije uništava susjedni viteški keltski narod Iraca na Zelenom otoku, idući svijesno za sistematskim iseljenjem irskog naroda i kolonizacijom protestantskih Engleza, a s druge strane svojim navigacijskim aktom oduzimlje Holanđanima posredničku trgovinu s engleskim zemljama. Ujedno Cromwell predvodi na kontinentu politiku protestantskog bloka protiv romanske i katoličke Francuske. Od njega datiraju kolonijalni uspjesi Engleske. Njezini smioni gusari-admirali zapravo otimlju posjede drugih naroda, u prvom redu romanskih. Metode njihove nečovječnije su nego ikojeg drugog kolonijalnog naroda. Uz španjolske konkvistadore i francuske kolonijalce idu katolički redovnici, dominikanci, franjevci i isusovci, koji se misionarski žrtvuju za strane pokorene rase i ispaštaju grijehe svojih surovih sunarodnjaka. Oni ublažuju bijedu robovima, brinu se za njihovu naobrazbu i gospodarski i

duhovni napredak, dok smioni engleski gusari u Indiji nemilosrdno pljačkaju indijske nabobe a iseljenički puritanci u Sjevernoj Americi istrebljuju crvenokošce, prethodno ih omamljujući i onesposobljujući najžešćim pićima. Puritanac se smatra Bogom izabranim čovjekom i on upravo vjerskim fanatizmom sebi krči put, stiče vlast i imetak, smatrajući da su ljudi drugog jezika i rase tek materijal za njegovo gospodstvo. Na području engleske vlasti ne nastaju nove rase ni nove kulture, kao na romanskom kolonizacijskom području, jer Englez smatra miješanje s drugim rasama oskvrnjenjem svoje rase. To je najradikalniji rasizam u praksi.

Britanski politički genij stvorio je od svojih naseobina Britansku zajednicu naroda, koja se temelji samo na slobodnom pristanku dominiona, diktiranom zajedničkim obrambenim interesima. Jedina juridička vanjska simbolička veza jest britanska kruna, a realna je kopča britanska flota, koja čuva dominion od pohlepnih gladnih susjeda. Međutim, ta slobodna zajednica u svojoj savršenosti funkcionira tek kod onih dominiona, koji su vezani istim rasnim podrijetlom i istom anglosaskom kulturom i to od onda, kad je majka-zemlja, poučena otpadom svoje emancipirane kćeri, Sjeveroameričke unije, primijenila liberalnu metodu prema svojoj djeci. Naprotiv kod članova te zajednice, koje su druge boje, krvi, jezika i kulture, potrebne su drukčije metode. Prema Irskoj, koja je prekinula sve veze s Britanijom, nasilne metode ne pružaju izgleda na uspjeh. Indija je pak tako i rasno i vjerski i kulturno i klasno raznovrsna, da Velikoj Britaniji treba u prvom redu vještina upravljanja a tek u drugom redu vojska, i to minimalna. Kod podjeljivanja novog ustavnog položaja Indiji iskonstruirana je posebna komplicirana izborna geometrija, koja će osiguravati vlast Britanije u tom carstvu za sebe. Englez je zaista slobodar, ali samo — na Themzi. Na Nilu, Gangesu i Missisipiju služi se demokracijom tek ako mu donosi koristi. Još koncem XIX. vijeka, kad je britanski liberalizam davao svoje najljepše cvatove, kad je carstvo bilo na zenitu svoga bogatstva, kad su britanski humanitarizam, ljubav prema bližnjemu, čak i ljubav prema životinjama bili u punom jeku, gordi Albion nije se žacao, da zbog dijamantnih nalaza oružjem zavojuje na mali seljački srodni burski narod. Oni pojedinci Englezi, koji su se na početku opirali šovinističkom jingoizmu, bili su izopćeni iz javnog života. To nikada ne treba zaboraviti, kad je riječ kod Engleza o zaštiti malih naroda.

Svjetski rat donio je Velikoj Britaniji neslućene ratne dobitke. Njemačka kao najopasniji gospodarski i pomorsko-vojnički takmac Britanije ispala je za dugo vremena iz svjetske utakmice. Njezina ratna flota potopljena je a veći dio kolonija porazdijelila je Velika Britanija svojim dominionima u formi mandata Lige naroda. Englez se osjetio vojnički izmoren, iskrvavljen i iscrpen, a politički i gospodarski zasićen. Nadošli su veliki radnički štrajkovi, konkurencija Unije i sablast nezaposlenosti. Engleski narod nije htio više ni čuti o kakvu novom ratu, u kojem Engleska, i u slučaju pobjede, nema šta dobiti. Koje čudo, da je englesku javnost zahvatio val pacifizma, koji je nakalamljen na puritanski religiozno anarhični duh. Pastori svih konfesija i sekta preuzeli su vjerskim žarom propagandu ideala novog humanitarizma, utjelovljenog u ideologiji Lige naroda. Ozbiljni poznavaoci engleskog narodnog bića pobojavali su se, da je taj val pacifizma, jer je u sebi antimilitarističan, znak dekadencije engleskog naroda. Međutim, čim je engleski čovjek osjetio, da se dižu nove snage, koje ugrožavaju britanski imperij u njegovim najvitalnijim interesima, osobito Italija osvojenjem Abesinije i jačanjem pozicija na Sredozemnom moru, smjesta je, iako dotadašnji pacifist i antimilitarist, reagirao tako da pristaje na do sada neviđene izdatke za naoružanje i da propovijeda križarski rat protiv fašizma, prema kojem je sve do Abesinskog rata inače bio najbenevolentniji, zbog izrazitog antifrancuskog stava Mussolinijeva. Engleska demokracija nije roba za eksport kao ni francuski antiklerikalizam, njemački rasizam, talijanski fašizam i t. d. To je samonikla, organska, i historijska tvorevina britanskog naroda. Kao i svaka druga doktrina, odnosno praksa, čim se na strano tlo presadi, razvije se kao loša kopija zapravo u karikaturu originala. I s njom spojeni humanitarizam i pacifizam udešen je samo za engleske prilike, za engleske ljude i za britanske državne potrebe. Jer iznad svih tih visokih filantropskih ideala, koji su ostvareni u saobraćaju između samih Engleza, stoji ono vrhovno načelo, koje je već Virgilije formulirao britanskim uzorima, Rimljanima u odnosu prema barbarima: Tu regere imperio, Romane, memento!

M. Matulić

LIČNOSTI

LOVRE KATIĆ

Kao uvodnu misao svoga iscrpljivog pogovora Katićevoj »Kraljici Jeleni«[1]) napominje g. M. Ujević pjesničku riječ: »*Eheu fugaces!*« Međutim, navršujući svoju pedesetu godinu života, mislim da će se moj dragi drug i prijatelj Don Lovre složiti sa mnom u tom da, ako se ima šta slaviti kod toga što smo preživjeli već pet decenija, onda je baš to što te godine nipošto nisu bile »fugaces« — bježne! Đačke godine, sa svojim oduševljenim sastancima i divnim razmahom zanosa, s pobjedonosnom »Luči« na čelu i tako su bile malobrojne, i ostale su u svijesti kao krasan i šaren san, iako se taj san nije rasplinuo niti iščeznuo, nego je davao svoje nepresušne snage čitavom kasnijem životu. Ali tek što smo stupili u život, već se 1912. javlja strahovita sablast rata koji je, doduše, bio posljednji čin u tragediji evropske Turske, ali i neslućena predigra kataklizmu 1914. Svjetski rat — to nije bio samo rat, nego propast svijeta, propast mirijada ljudi koje su, ne sluteći ništa, sve dotada zajedno s nama živjele, radile, nadale se, žalostile se i radovale, propast čitavog svijeta misli, osjećaja, duhovnog i društvenog poretka koji je milijunima značio cilj života, sadržinu svijeta i vijeka, širinu i daljinu svijetlih i velikih vidika. Zastalno, sve što je od toga vječno i po sebi trajno, uskrsnulo je preporođeno na nov život, ali cio niz godina koje se mogu nazvati sve prije nego »fugaces« bio je sličniji onoj kobnoj mračnoj i neprohodnoj šumi »selva oscura... che la diritta via era smarrita...« Poput teške more vukle su se za redom sudbonosne godine od 1914. do 1918., a zatim, umjesto olakšanja — dani slavlja i razvijenih zastava bili su zaista samo dani koje bi čovjek mogao na prste prebrojiti — tuge i razočaranja, kaos i razvrat, neprestano i ponovno traženje, lutanje, spasavanje... Da smo ih preživjeli, te ljute i gladne godine, tomu se zaista možemo radovati, ali one nipošto nisu htjele bježati — teško i sumorno pritištale su život i svijet, ostavljajući za sobom nevesele tragove.

Stoga, ako je točno ono što kaže g. Ujević (a svakako je točno) da su kao književni rad najdragocjenije od svega što je Don Lovre dosad dao one male crtice u nekoliko redaka, to je zato što nas je život naučio trpjeti i šutjeti i od mnogo, mnogo toga izažeti tek nekoliko redaka. Propalo je toliko sanja i maštanja — pa čemu da se i dalje uludo mašta? Čovjek koji je nekad imao i dara i ambicije za pripovjedača, pjesnika imaginacije, odrekao se mnogih riječi i glasnih hvalospjeva, i zatvorio se u neoborivo i neiscrpno unutarnje carstvo svoje duše iz kojega, kroz tmušu i sumrak oko njega, može tek na čas da prodre po koji svijetli i jasni tračak, jer je i suviše truda i jada stalo dok se to carstvo duše iznova izgradilo, podiglo, utvrdilo, očuvalo.

Baš onaj koji kao g. Lovre Katić radi neprestano i neumorno na naučnom polju, zna najbolje koliko povijest raste i koliko se preobražava pod našim rukama. Nove iskopine, novi nalasci, nove hipoteze i pogledi — sve to izaziva promjene, često osnovne, u gledanju ljudi i događaja prošlosti. Stoga nije točno da se moderni historijski roman mora odreći detaljne obrade. Čitaocu ostaju inače mnoge činjenice nejasne. Politička povijest vrlo je opsežan splet niti koje se stječu odsvakuda i u svim pravcima. Sumnjam na pr. da li će na osnovi samog romana »Kraljica Jelena« čitaocu koji nije u to napose upućen, biti jasan odnos Hrvata prema Bizantu, u doba kada se odigrava radnja romana. Stariji historijski romani kojih su čitava poglavlja počinjala sa širokom vremenskom rečenicom: »Kad je ono...« znali su dobro da povijest treba duga i opširna tumačenja, zasizanja unatrag i unaokolo, da može pravilno smjestiti svoje likove i događaje u maštu svojih čitalaca. I, neka mi se oprosti razlika u mišljenju prema mome drugu Ujeviću, bez namjere polemiziranja, nije točno kratkoću historijskog romana svoditi na analogiju s filmom. Film traje kratko samo kao projekcija, kao vizija, ali je to više svaki detalj, svaka sitnica u svakoj slici, proučena, provježbana,

[1]) Lovre *Katić*, Kraljica Jelena, roman iz doba hrvatskih narodnih vladara, s ilustracijama Vjekoslava Parača, Zagreb 1935., Knjižnica dobrih romana XVIII. 72.

umjetnički procijenjena i do savršenosti točno smještena. Slučaj Don Lovrina romana znatno je različan: u historijskom romanu, gotovo bez izuzetka, pisac se poslužio tuđim stručnim znanjem, a sam je, u najboljem slučaju, bio tek historik amateur. »Kraljicu Jelenu« napisao je historik istraživač, prvoborac, stručni pisac, otkrivač pogleda na historijske događaje i njihove veze, i to na polju strogog i ozbiljnog naučnog istraživanja. »Kraljica Jelena« pretpostavlja upravo sve te radove. Ona se osniva na, možda nesvijesnoj, pretpostavci, da je pisac napisao više historijskih knjiga koje su svakome prilazne, i iz kojih će neposredno svatko moći — i morati — crpsti širinu detaljnog poznavanja historijskih činjenica. »Kraljica Jelena« u stvari je, naprotiv, »summula vitae« svoga pisca, pjesma koja se izvija iz povijesti i iz života koji je posvećen toj nauci, jer u njoj traži rješenje zagonetke o sreći svoga naroda. Don Frane Bulić, Katićev slavni i veliki učitelj, bio je kršćanski arheolog, humanist, klasični ispitivač Solina kojega je tlo natopljeno krvlju mučenika iz prvih vjekova. Don Frane postao je naučnjak svjetske slave koji je, na uskrišenim razvalinama rimskih amfiteatara i kršćanskih cemeterija, podizao svoj autoritativni glas u korist svoga naroda. Hrvatska povijest ne će nikada postati tako univerzalnom domenom duha, njezino značenje nije tako simbolično obuhvatno. Ali njezin stručnjak nalazit će neposrednije izvore nadahnuću ne samo pjesničkom, nego i političkom, socijalnom, duhovnom, i mamit će ga želja da to i djelom pokaže. Ne završuje se »Kraljica Jelena« uzalud svijetlom vizijom kako su pronađeni ostatci grobnice kraljice Jelene kod Gospe od Otoka, životnom vizijom koja je bez sumnje odlučila smjerom Don Lovrinim. Njegov roman, in margine historijskih radova, pjesničkim zanosom i toplom jednostavnošću koja je uvijek bila svojstvena njegovu piscu, prelijeva život u povijest, a povijest u poeziju. Takav je umjetnik bio Don Frane kad je gradio svoj Tusculum i kad je postavljao sarkofag u kojemu će počivati. Nije gradio palaču da se njom razmeće, nego »villu« starorimsku, u kojoj će oko razdragana gosta oživjeti dah staroga Solina i značajno je da je u tom domu bila posvećena sva briga gostu, a ne domaćinu. Dom je uzornog svećenika bio tek onaj sarkofag u kakvu su počivala njegova drevna braća u Kristu, u svoj svijetloj bjelini svoje mučeničkom krvlju otkupljene vjere. Pa tako i Don Lovre, na kraju romana, govori o svom posljednjem počivalištu: »I kad dođe dan, da mi u tebi moja braća seljani zapjevaju staru našu pjesmu:

Braćo, brata sprovodimo,
Za nj se Bogu pomolimo,

onda ja ne tražim za tijelo svoje druge slave, nego da u tvome hladu počinem; jer sam te neizrecivo ljubio, Gospe moja od Otoka, jer si srce i ljubav naša, ti zavjetna svetinja čiste vjere naše, ti Čenstohova naša«.

Ljubomir Maraković

KNJIŽEVNI OBZOR

ENGLESKI ESEJI

Nedavno je izašla, u kolekciji »Suvremena knjižnica Matice Hrvatske«, odlično opremljena knjiga »moderni engleski eseji«[1]) u izboru i prijevodu g. dra Vinka Kriškovića. Knjiga je, koliko sam mogao opaziti po ono nekoliko prikaza što su izašli u novinama i revijama, primljena s oduševljenjem. To ona u punoj mjeri i zaslužuje. Nitko kod nas nije pozvaniji od g. dra Kriškovića, da nam dadne izbor iz suvremenih engleskih eseja. On je iza prvoborca na tom polju, g. dra V. Dukata, najdublje od svih naših kulturnih radnika prodro u prošlost i sadašnjost, književnost i društvene prilike onog neobičnog naroda, koji je dao svijetu najvećeg dramatika i najveći imperij: i pisca i imperij g. Krišković ispituje s golemim poznavanjem i prodornom inteligencijom. Imperiju, njegovim političkim i društvenim uvjetima, posvetio je dobar dio svoje superiorne knjige »Anglia docet«, a Šekspir je u njemu našao odličnog interpreta i marnog prevodioca. Može se čovjek pomesti kod koje rijetke Kriškovićeve riječi ili fraze, ali mu nitko ne može poreći majstorsko vladanje engleskim jezikom niti može tvrditi, da je slabo upućen u najsuptilnije izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika. Pretočiti Šekspirovo djelo na hrvatski jezik — to je životno djelo za jednoga pisca, a g. Krišković je k tome i interpret Šekspirova stvaranja, te njegove šekspirske studije idu u red naših najboljih književnih komentara. Ne znaš, šta ti se kod g. Kriškovića, pisca književnih komentara i eseja

iz područja književnosti, više sviđa: da li oštrina opažanja ili staložena mirnoća, kojom raspređa i najzakučastija pitanja iz područja književnosti i nauke. Te spisateljske odlike g. Krišković sigurno je donio kao raskošni plod iz engleske duhovne riznice. Nije li baš engleski esej čudesna smjesa znanja, umijeća, ukusa i mirne diskusije, po čemu se i digao na prvo mjesto u svjetskoj književnosti? I ovaj izbor daje nam odličnu potvrdu o izuzetnom položaju engleskoga eseja, koji možemo pravo razumjeti tek ako ga promatramo kao odraz engleskoga duha. Za g. Kriškovića ovaj je izbor posebno značajan: g. Krišković je pravnik i politički pisac po svojoj struci, a kod izbora suvremenih engleskih eseja on je, pasijom zagrijana stručnjaka za književna i umjetnička pitanja, tragao za najboljim primjercima engleskog eseja iz područja književnosti i umjetnosti. Pri ruci mi je Akkermanov njemački izbor iz engleskih eseja (kolekcija Freytag). Šta li sve nije u toj knjizi ovaj brižni Nijemac pokupio: i Weldona, i Baden-Powela, i Robertsa, i Roosevelta, i Raleigha, i Reida, i Besanta, i Stevensona, i Coleridgea. Pusta smjesa imena, povezanih uz odsječke eseja, da te prođe volja tragati u toj grdnoj smjesi za onim, što je bitno i karakteristično za engleski esej. G. Krišković nije htio natrpati knjigu s mnogo pisaca, ali zato su rasprave donesene u cijelosti. On je donio od Murrya eseje »Poziv kritike«, »Značenje ruske književnosti« i »Čista poezija«; od Lyttona Stracheya »Racine«, »Voltaire« i »Henry Beyle«; od Smarta »Tko je bio Shakespeare«; od Abercrombyja »Za slobodu tumačenja« i »Čemu je poezija u drami« i, napokon, od Spingarna »Nova kritika«. Kako vidimo, prepleću se eseji iz teorije i historije književnosti, ali i čisto literarno-historijski eseji nijesu bez teoretiziranja, a to ih čini još zanimljivijim, pogotovu što obrađuju strane pisce, osim u jednom slučaju, i to pisce velikog formata.

Nije ovdje mjesto da iznosim ni u krupnim crtama opseg i zamašaj pojedinih eseja, navlastito onih, koji raspravljaju o pitanjima čisto teoretske prirode, iako bi potanja analiza pokazala, kako Englez k ovakvim pitanjima pristupa s velikom erudicijom i finim razlučivanjem bitnoga od sporednoga. Za nas je sigurno naročito zanimljiv opći stav engleskih teoretika prema umjetničkome aktu i prema književnosti. Tu i kod Engleza, kao i kod ostalih evropskih književno-umjetničkih teoretika, opažamo dvije oprečne struje. G. Krišković je markirao te dvije oprečne struje, pa je na početku knjige, u eseju Middletona Murryja »Poziv kritike«, donio prvo mišljenje — nazovimo ga praktično-idealističkim, — a na kraju knjige uvrstio je raspravu I. E. Spingarna »Nova kritika«, u kojoj Croceovska teorija o umjetnosti dolazi do potpunog izražaja.

Murry ne izlaže detaljno historijat književne kritike, barem ne onako pomno kao Spingarn. Kritičku djelatnost ograničuje, uglavnom, na historijsku, filozofijsku i čisto umjetničku kritiku. Tek umjetničko-književnoj kritici priznaje pravo polje rada i pravi značaj. Nama se to sužavanje kritike ne mora sviđati; a isto tako možemo zabaviti i samoj zadaći pojedinih kritika, jer nam se čini, da Murry na mahove nije bio najsretnije ruke. Tako će se teško složiti i nestručnije lice s tvrdnjom, da je zadaća historijske literarne kritike uočiti, koliko je neko književno djelo pridonijelo razvoju svoje vrste. Kamo ćemo, ako tako opredijelimo značaj i opseg historijske književne kritike, smjestiti, na pr. ispitivanje, koliko je neko djelo imalo značenja sa stajališta kulturno-historijskoga i kako je estetski djelovalo na svoje suvremenike? Ta je neprilika to veća, što Murry, barem u ovom eseju, ne luči dovoljno književnu historiju od historijske kritike. Takvih pitanja uostalom možemo dosta postaviti i njegovoj formulaciji filozofijske i književne kritike u užem značenju riječi. Ali, čovjeku od zanata očito je, da se u ovakvim pretresima jedva mogu izbjeći praznine. Bez obzira na te spomenute i nespomenute praznine, Murryju treba priznati, da je prodro u tajnu umjetničkoga stvaranja savjesno i oštroumno, pa kad definira umjetnost kao objavu ideala u ljudskom životu, osjećamo, da i ovdje može biti nesporazumaka, ali isto tako moramo priznati, da je ovakva formulacija vrlo sretna i da može objasniti, kao rijetko koja druga formulacija, sugestivnu snagu umjetnosti u životu. Uopće, Murryjeva formulacija umjetnosti više se osniva na iskustvu, izgrađenu na razvoju umjetnosti i knji-

[1]) Moderni engleski eseji, prijevod i uvod dra. Vinka *Kriškovića,* Zagreb 1937, Izd. Matice Hrvatske.

ževnosti, nego na teoretskom doumljivanju. Zato on ne vidi, ni teoretski ni u historijskom objavljivanju umjetnosti, velikih umjetnika, gdje nema skladnog naziranja na svijet i život, što obuhvaća sve.

Tu smo, možda, već u središtu najzamašnijih pitanja, što se provlače ovom knjigom. Murry i ostali pisci, osim Spingarna, ne mogu zavoljeti pisca, koji je svoje umjetničko djelo izolirao od života i životnog šarenila. Umjetnik, dajući život, ima po slikama života objaviti intuicije svojih ideala.

Nemamo li baš u tome i pronaći englesko nerazumijevanje klasicizma, a isto tako i odbijanje teorije larpurlartizma i čiste poezije (cfr. Murryjev esej »Čista poezija«)? Da je Englez tuđ klasicizmu, vidimo po onom svojskom nastojanju Stracheyjevu, da približi kako tako engleskom čitaocu predstavnika francuskog klasicizma, Racinea. Racine nije nikada bio omilio u Engleskoj, radi čega je već stari Voltaire oštro kudio engleski ukus. Koliko god Englez bio u privatnom životu discipliniran, uredan i sputan, u književnosti radije poklanja svoju pažnju piscima, koji prikazuju život u čitavoj njegovoj amplitudi, nego zgusnutim klasicima, koji kao da su sve svoje inspiracije dobili u salonima, gdje ljudi uče bonton i govore suspregnuto i odmjereno. Strachey je suvereno svladao francusku knjigu i francuski način gledanja na život i umjetnost. On je pomalo degenerirani Englez, koji nikako nije voljan tražiti ljepotu u Šekspirovim »rječetinama«. Zato se i trudi, koliko god može, da svojim sunarodnjacima dokaže, kako je njihovo mišljenje o Racineu pogrešno. Nije lišen francuske ironije, kad govori o Baileyovim pristranostima prema Racineu. S pravomopaža, da se baš u odnosu prema Racineu zrcali bitna razlika engleskoga i francuskog ukusa. Dok prosječni Francuz, zajedno sa svojim istaknutim kriticima, kao što je, na pr., Lemaître, ne može dovoljno nahvaliti visoku poetsku vrijednost kralja francuskih klasika, dotle i engleska javnost i engleski kritici vide u njemu hladna pisca, kod koga fantazija gotovo ne radi, bez mrvice smisla za lokalni kolorit i bujnost života. Englezu je tuđe načelo jedinstva mjesta, vremena i radnje. On tu teoriju smatra kao najpovoljnije sredstvo, da umjetnost ostane s onu stranu života, a kad ga prikazuje, nagrđuje ga, kao lažni, napirlitani ljetnikovac bujnu Božju prirodu. Strachey upravo ganutljivo traga po Racineovim djelima, ne bi li mu pošlo za rukom, da pokaže svojim sunarodnjacima, kako je R. velik baš u onome, što mu Englezi prigovaraju. Racinovu veličinu vidi u golom crtanju duhovnih kriza, u pomanjkanju svake rječitosti i nabujalosti, u potpunom odsustvu jakih, žarkih boja i snažnih riječi. Obratno od Murryja, on vidi veličinu umjetnika u sposobnosti da, bez potrebnih nagomilavanja, dadne umjetnički doživljaj iznoseći samo probrane isječke života. Više je nego očito, da po takvu shvaćanju nije potrebno, da umjetnik obuhvati sav život.

Istu osnovnu misao Strachey razvija i u svome eseju o Stendhalu, samo što mu se ovdje nadala prilika, da nam docrta reljefnije lik ovog profinjenog skeptika. Stendhal je u Murryju našao idealnoga portretista i odličnog kritika. Racine je, čini mi se, imao manje sreće, jer uza sve poštivanje i oduševljenje, koje Strachey pokazuje prema Racineu, njegovo šaranje po Racinovim stihovima nije bilo najsretnije ruke. Iz želje, da nađe u njemu ipak nešto, što je po engleskom ukusu, on je mjesto prikaza napisao apologiju, a apologija uvijek ima u sebi nešto advokatsko. Nego, Strachey je najviše pokazao ukusa, erudicije i osjećaja za mjeru u svome eseju o Voltaireu. Kratak prikaz »sadržaja« Stracheyeva eseja mogao bi dati pravu karakteristiku engleskoga eseja. Iz svakoga retka njegove rasprave vidiš, kako pozna Voltairea u najtanje tančine — i njegov život, i njegova djela, i njegove misli, ali o svemu tome kaže samo toliko, koliko je potrebno, da čitalac dobije oštru sliku lucidnog duha i satanaskog karaktera ovog dvorskog lakeja i prethodnika revolucije. Tako se, na pr., prikazujući Voltairea kao dramatika, zadovoljava da ga, u uporedbi s Racineom, nazove slabim prvoškolcem i slabim imitatorom Racineove fraze. U potanju se analizu uopće ne upušta. Istrgne nekoliko stihova iz »Alzire«, ali i to škrto citiranje dokazuje nam i previše rječito prazninu i izvještačenost onih nebrojenih stihovanih uzvika i raspredanja, što ih je Voltaire rasuo po svojim mnogobrojnim dramskim pokušajima. Blještavilu nigdje ni traga; svagdje red, mjera i škrtost u riječima. Evropski bi kontinentalac, osobito ako je pod utjecajem njemačke škole, nanizao duge i dozlaboga dosadne sadržaje Voltaireovih tragedija; rezao bi po njegovim historijskim i filozofijskim spisima; prljao bi papir s ispisivanjem lascivnosti iz »Pucelle« ili oštrih uboda iz »Akakije«. Ništa od svega toga nema kod Stracheya. Izbjegava kritički stav i ondje, gdje mu se kao sama od sebe nadaje prilika. Tako tek uzgredice prikazuje Voltaireovu reportažu o Engleskoj. Kao da ga uopće ne zanima vješto Voltaireovo razotkrivanje. U nekoliko poteza prikazuje, kako je Voltaire živio i mislio pošto je morao pobjeći iz Francuske, da ne bi ponovno dobio po tabanima od aristokratskih obješenjaka. I o Voltaireovu životu u Berlinu ne raspreda na dugo i široko. Drži se samo glavne niti, koja nam ipak u tančine prikazuje psihološke sklonosti i sukobe između Voltairea i Fridrika II. Ima mnoštvo zajamčenih anegdota i činjenica, koje bi mogle u detalje objasniti onu komičnu spregu pruskoga soldata Fridrika s francuskim genijem i siromašnim đavolom u isti mah, ali Strachey, rukom vješta režisera, odabire samo najkarakterističnije događaje, škrte u svojoj probranosti, ali dovoljne, da nam prikažu Voltairea jasno i izrazito. Voltaireov lik što ga je on izgradio ne možemo zaboraviti. Sav je saliven iz tuča.

Koliko je škrt u detaljima, neka nam pokaže ovaj primjer. Pošto je majstorski prikazao i debele i tanke niti, koje su spajale Voltairea s Fridrikom, Strachey zaključuje, da je za konačni prekid najviše krivo Voltaireovo krvavo ruganje učenosti Fridrikova predsjednika akademije Maupertuisa. Kad je Voltaire više zlobno nego učeno podvrgao kritici Maupertuisovu teoriju o načelu najmanjeg učinka; Fridrik, u želji da obrani svoga predsjednika, napiše sam bijedan i kukavan članak, koji je štampan s pruskim grbom na čelu. Sada je tek Voltaire naperio sve oštrice svoga lucidnog duha i sasuo svu svoju dijalektičnu vještinu na bijednoga Maupertuisa, te ga zajedno s njegovim načelom satro i bacio u — krevet. Šta bi bilo prirodnije nego da je Strachey, za ilustraciju Voltaireove beznačelnosti i prevrtljivosti, naveo njegove riječi o Maupertuisu, što ih je napisao baš u onoj tragediji, koju Strachey opširnije prikazuje, u »Alziri«? U predgovoru »Alzire« piše Voltaire svojoj ljubaznici markizi de Châtelet, da je Maupertuis jedan od najvećih živih umova. Kontradikcija bi bila očita, ali Strachey je otmjen i diskretan gospodin. Ne želi čitaoce umarati detaljima. Nije li, isto tako, mogao, kod napomene o Voltaireu i Shakespeareu, spomenuti i one neznalačke rječetine Voltaireove o Šekspirovoj poeziji kao đubrištu? Ali za to mišljenje naduvenoga i napirlitanoga Voltairea zna svatko, tko je upućen u abecedu šekspirskog pitanja, a Strachey ne će da bude banalan.

Strachey u eseju o Voltaireu nije, uza svu sjajnu karakteristiku čovjeka i pisca, ni izdaleka, ulazio u konačnu ocjenu Voltairea pisca i filozofa. On daje historijsku sliku, punu jedrih opažanja, karakteristiku vremena i ljudi, ali preko toga ne ide. To je i jedini izuzetak u ovoj knjizi punoj mjerenja književnih i životnih vrijednosti. Odlična historijska minijatura, koja dokazuje, da i Englez može u svojim raspravama načas zabaciti problem životnih vrednota; zato ta rasprava i ne može izazvati diskusiju. Naprotiv, sjajni Murryjev esej »Značenje ruske književnosti« pun je problematike. Murry se već u eseju »Poziv kritike« pokazao kao pisac jakih intelektualnih sposobnosti i kao odličan teoretik. Ni u ovom eseju ne može odijeliti književne probleme od problema života, a u ruskoj bi književnosti to odjeljivanje bilo apsurdno. Golema ruska literatura Murryja je zanijela; on joj bez sustezanja priznaje prvenstvo među evropskim književnostima devetnaestoga stoljeća, a njegova objašnjenja o značenju, karakteristikama i osobitostima ruske književnosti i ruske misli idu, sigurno, u red ponajdubljih zaronjavanja u zagonetni ruski duh, premda se čitalac ne može otresti pomisli, da je praktični Englez katkada i sam pomagao zamagljivanju i onako nejasnih obrisa ruske misli i ruskoga duha. To ne će reći, da on ne razumije ruski duh; on mu na mahove daje upravo lucidne karakteristike, ali u želji, da izvede na čistac sve, on se zaplete u kučine, pa mjesto objašnjenja zamrsi katkada i ono, što je jasno. Uočiti anarhičnost u ruskom duhu, nije teško onome, tko je zavirio u rusku misao i rusku knjigu, ali jedva da bi tko, bez sustezanja, nakon posljednjih iskustava, mogao primiti pod gotov groš tvrdnju, da Rus nije rođen da osudi. Nije li, ako pravo vagnemo, čitava ruska književnost, uza sve prividno opraštanje, osuđivanje izvjesnih misli i moralnih zasada? U

kojoj ćemo, na pr., književnosti naći književno-etički dvoboj, kao što je slučaj sa Turgenjevom i Dostojevskim (»Oci i djeca«, »Dim« i »Idiot«). Nitko ne prašta kao Rus, ali teško da tko i osuđuje kao Rus. Nije li provala upravo sadističkog ubijanja i mrcvarenja za vrijeme revolucije izražaj susprezanog osuđivanja svega sistema, po kojemu je carski apsolutizam provodio svoju volju? Rus je tek prividno indiferentan prema vlasti. U stvari, on o njoj vodi mnogo više računa, nego mnogi drugi narodi, a što to ne dolazi do izražaja u direktnom obliku, krive su ruske političke prilike. Uza sve to što su nekoje tvrdnje problematične — pitanje »sklada« kod Čehova na pr. — ipak ovaj esej ide u red ponajboljih u ovoj dobroj knjizi.

Na žalost, ova šetnja po Engleskim esejima« već se oduljila. Pustimo radi toga esej o Šekspiru po strani. Zaustavimo se kod Spingarna, koji se nalazi na drugoj liniji nego Murry, pa i Strachey. Spingarn se udaljuje, u svojim osnovnim načelima o umjetnosti i umjetničkoj kritici, od engleskog praktičnoga duha. On, gotovo u cijelosti, prihvaća učenje Benedetta Crocea, pa odbija sve teorije o zadaći kritike, osim teorije, da je kritika u biti stvaralački akt, koji ide za tim, da odgonetne i razjasni, šta je umjetnik htio kazati i kako je kazao. Drugo se kritika-stvaraoca, a taj jedino zaslužuje pravo ime kritika, ne tiče. Tako Spingarn odbija dogmatsku, historijsku, evolutivnu, filozofijsku, klasicističku i moralno-etičku kritiku. Njegov esej napisan je bez sumnje s mnogo poznavanja i s mnogo logike, ali šteta što pisac nije dublje zašao u samu teoriju stvaranja, jer tek iz jasnog i pravilno riješenoga pitanja o stvaralačkom umjetničkom aktu, možemo pravilno odrediti, što je bitnost kritičkoga posla. Nije se zadržao ni na onoj svojoj polaznoj tvrdnji, da je posao kritičareva istraživanja, šta umjetnik želi dati i kako je dao. Objašnjenje i suđenje o onome, kako je dao ide, bez sumnje, u kategoriju »stvaralačke kritike«, ali šta ćemo s onim, šta je htio dati? Da li su složenija umjetnička djela plod same fantazije, bez sudjelovanja intelektualnog i voljnoga akta? To pitanje nije dovoljno jasno rasvijetlio ni njegov uzor Benedetto Croce, pa ni Spingarn ne ode dalje od svoga učitelja. Lako ćemo, doduše, s muzikom, s plastičnim umjetnostima u većem dijelu, s jednim dijelom »lirskoga« stvaranja, ali šta ćemo s romanima, dramama i tragedijama? Da li su one izvan i s onu stranu dobra i zla, izvan »praktičnoga uma«? Nije li gotovo svako složenije književno djelo ne samo estetski fenomen, nego i skup najrazličitijih raspoloženja, uvjerenja, tvrdnja, pobijanja ili obrana misli, načela i teorija, koja nemaju, istina, organičku sraslost sa samim umjetničkim elementom u djelu — radi toga umjetnčko djelo možemo i zamisliti bez tih sekundarnih pojava, — ali u zbilji oni su povezani s djelom. Spingarn se bori protiv kritičkog dogmatizma, a u stvari i on je, kao i Croce, dogmatski jednostran. Evo, sve do Crocea i njega kritika nije pravo reći vrijedila ni pišiva boba, izuzevši ono malo pametnih Goetheovih izava i Hegelovih zasada. Osobito se okomio na Tainea. Taineova tvrdnja da je umjetničko djelo određeno rasom, vremenom i milieuom ne može, po Spingarnu, pridonijeti bogzna što povijesti umjetnosti, a pogotovu je izlišna za umjetničku kritiku. Nije li ovakvo mišljenje već na prvi pogled pretjerano? Zar nam malo koristi za pravilno shvaćanje čisto umjetničkoga akta donosi poznavanje ambijenta, iz kojega je stváralac izašao? Kad bi Spingarn imao u cijelosti pravo, jedva bismo mogli razumjeti razlike u ukusu, stilu, načinu stvaranja kod stvaralaca različitih naroda, a u praksi, ako smo i malo upućeniji, možemo na prvi mah, ako nam ime pisca i nije poznato, prilično sigurno odrediti kulturni i nacionalno-rasni krug, iz kojega je neko djelo izašlo. To nam kaže, kako se u procjeni, šta ide u književnu kritiku, a šta ne, ne smijemo povesti za nekim apriorističkim teorijama. Dobra kritika mora biti prije svega književna kritika, kao što i povijest književnosti mora biti prije svega doista povijest književnosti, ali i jednoj i drugoj uvelike pomažu sve ostale »kritike«: i evolutivna, i dogmatska, i etička, i socijalna i šta ja znam kako da ih nazovem, jer nam svaka od njih daje barem jedan tračak svjetlosti više, nego što smo ga imali prije čitanja kritike. Zar ne bi, na pr., inteligentna etička kritika pridonijela u mnogočemu razumijevanju velike ruske književnosti, koja zna tako često prelaziti na područje čisto etičkih doktrina?

Diskusija bi se mogla nastaviti u nedogled, a to je upravo ponajveća odlika ove knjige; gotovo na svakoj stranici imade tvrdnja, koje pobuđuju u čitaoca oduševljenje, sumnju ili diskusiju, a šta možemo od jedne knjige rasprava više očekivati? Ona je za svakoga, tko se i najmanje interesira problemima umjetnosti i književnosti, pravi užitak, ako radi ničega drugoga, a ono, da vidi, šta i kako Englezi sude o umjetnosti. Kako vidjesmo, oni su i praktičnjaci, ali znadu, poput Spingarna, zagudjeti u čistu metafizičku estetiku...

M. Ujević

SVIJET POZORNICE

KAZALIŠTE U SVIJETU

I.

Prvi broj *Gregorova* novoosnovanog lista *»Theater der Welt«* donosi i vrlo zanimljiv članak *Silvija d'Amica, »Opaske o kazalištu fašističke Italije«,* s korisnim stvarnim podacima.

Govoreći najprije o nastojanju koje se osniva na Mussolinijevoj izreci: »Kazalište mora imati široko ozračje koje treba puk... Moramo stvoriti kazalište masa, kazalište za dvadeset tisuća«, Silvio d'Amico konstatuje da arhitekt ne može pretjecati pjesnika, a pjesništvo da još nije dalo plodova koji bi odgovarali toj zamisli. Zatim resumira ukratko zanimljive realizacije posljednjeg vremena koje imaju karakter autohtonog kazališnog stvaranja, odnosno kazališnog rada u smislu modernog shvatanja scenske umjetnosti: »Tako u sačuvanim rimskim kazalištima u Taormini, u Ostiji, u Fiesolu ili u golemom i divno sačuvanom kazalištu u Sirakuzi, izvodi *Istituto del Dramma antico* grčke tragedije i Plautove komedije, uz silnu navalu gledalaca i iz najširih slojeva. Više literarnu i ekskluzivnu zabavu znače izvedbe pastirskih igara *(Drammi pastorali)* i seoskih komedija *(Commedie rusticali)* iz 16. i 17. stoljeća, koje su se davale bilo u samom Fiesolu, bilo drugdje. Najveći su uspjeh kod samoga puka imala zatim *»crkvena prikazanja«* (misteriji) koja se izvode posvuda: napominjemo prikazanje o Sv. Ulivi, igrano g. 1932. u samostanu Santa Croce pod vodstvom Jacquesa Copeaua, pa »Jedermann« (Čovjek) u prijevodu Zingarellijevu i režiji Lothara Wallersteina najprije u dvorištu Sant' Ambrogio u Milanu, a zatim u drugim talijanskim gradovima, s Moissijem. God. 1933. inscenirao je Max Reinhardt u Giardinu Boboli u Firenci čarobnu izvedbu Sna ljetne noći, a 1934. u Mlecima, na Kanalu, proslavljenog »Mletačkog trgovca«. Na malim i velikim trgovima Mletaka izvodile su se Goldonijeve komedije, ove godine u režiji glasovitog talijanskog kazališnog kritika Renata Simonija.

Konačno treba spomenuti i novu, tako značajnu uvedbu *»Carri di Tespi«* (Tespidina kola), koju je stvorila Opera Nazionale Dopolavoro (organizacija izvanradnog vremena) jedna od velikih tvorevina novoga režima, koja nastoji dati radnicima iza sedmičnog i dnevnog rada odmor, oporavak a i nešto umjetnosti. Takvih »Tespidinih kola« ima dosad četvoro, jedna za muzičko kazalište, a tri za dramu. Na automobilima putuju ona za povoljne sezone u najudaljenije krajeve, od Alpa pa sve do Sicilije, u sva ona mala mjestanca koja nemaju ni pravog kazališta, ni željeznice. Glumce, dekor, mašine (koje su izvrsne) pa čak i sjedala za gledaoce voze tako sama. Ti pomični teatri postave se na kakvu trgu ili u polju, i opet se demontiraju; svako je veče predstava, opera ili drama, kod kojih sudjeluju zaista dobre sile, katkada i najglasovitiji pjevači. Cijene su pristupačne; mjesto za dramu stoji jednu ili dvije lire. Već pet godina igraju Carri di Tespi sa sve većim uspjehom, tako da im je bilanca aktivna: oduševljenje ladanjskog pučanstva za te noćne izvedbe pod vedrim nebom raste iz dana u dan.« Šteta samo što pisac ne navodi repertoar toga putnog kazališta i iskustva koja su stvorena u tom pogledu.

II.

Ashley Dukes govoreći (u br. 1.) o »Novom duhu u engleskoj drami« zadržava se najduže kod drame o Tomi Beckettu. Taj vrlo zanimljivi odsjek članka prenosim ovdje u cjelini:

T. S. *Eliot,* pisac drame *»Murder in the Cathedral«* (Umorstvo u katedrali) jest pjesnik, rođen u Americi, naturaliziran u Engleskoj i, prije nego što je uopće istupio kao dramatik, bio je kroz više godina priznati vođa mlađe pjesničke škole. Osim toga, on je kršćanin i ne taji svoje vjere, što nije bez značenja u svijetu kojega književnost općenito u tim stvarima pokazuje potpunu ravnodušnost. Još

do pred kratko ne bi se bilo pomišljalo ni na kakvu vezu njegova imena s pozornicom, a još manje na kakvu vezu između njega i dramskog uspjeha. Pa ipak ne može nitko tko gleda njegovo djelo poricati da ima pred sobom rođena dramatika, a to djelo stoji danas puno uvjerljivosti kao znak novoga engleskog izazova svjetskoj dramatici.

Drama »Murder in the Cathedral« (1935.) crta posljednje mjesece iz života Becketta, onoga engleskog kancelara i canteburyskog nadbiskupa, kojega je pogubio Henrik II., jer je svjetovnoj moći stavio usuprot duhovni otpor. Beckett je jedna od znamenitih pojava u povijesti Engleske a i Crkve, jer je nekoliko godina iza svoje smrti bio kanoniziran, a njegov je kralj u istinu nad njegovim moćima obavio pokoru. Eliotova obrada teme sjeća u biti na klasičnu priču o kralju-svećeniku, koji biva za svoj narod žrtvovan, i sam se žrtvuje. Pjesnik razvija klasičnu temu dalje, dovodeći narod sam na pozornicu u liku zbora canterburyskih žena, a taj zbor interpretira radnju i daje joj svoj vlastiti pjesnički komentar. Prvi dio komada zauzimaju napasti koje hoće da zavedu Becketta, da sklopi kompromis između dvora, baruna, duha legalnosti s jedne strane i neoborive logike Rima s druge, koja mu pokazuje put njegovu vlastitom mučeništvu. Drugi dio prikazuje događaje sve do njegova faktičnog umorstva u Canterburyju, a iza njega slijedi pažnje vrijedna i moderna obrana djela iz usta one četvorice vitezova koji su pri tom učestvovali. Sve se to zbiva bez i najmanje realizma, pa ipak iskrsavaju pred očima gledaoca neprestano analogije s našim vremenom, i branitelji svjetovne vlasti mogli bi lako označiti djelo subverzivnim.

Vidio sam komad prilikom prve izvedbe u Canterburyju u lipnju 1935., i iznio sam ga nekoliko mjeseci kasnije u svom vlastitom malom kazalištu u Londonu, »Mercury«. Tu je odigran 225 puta, i tek onda je prenesen u veliko kazalište »Duchess«, gdje još uvijek, na kraju 1936., snažno privlači mase gledalaca. Međutim su gotovo sve kontinentske zemlje pribavile pravo izvedbe te se nadati, da će adekvatni pjesnički prijevodi omogućiti da se to teško djelo učini opće razumljivim. Koliko znam bit će prva izvedba na kontinentu u Narodnom kazalištu u Budimpešti. Kroz prvih šest sedmica napunila je ta drama dupkom najveće kazalište u Newyorku, »Manhattan«, a sadanja londonska trupa namjerava poduzeti nov pohod u Ameriku, tek što bude slobodna.

III.

Članak *Feliksa Brauna* (Palermo) »*Misli o talijanskoj tragediji*« (br. 2) znači vanredno zanimljiv prilog psihologiji razvoja drame. Pisac konstatuje činjenicu da tragički smisao kakav je u Kralju Edipu, Hamletu ili Faustu, uopće nije došao do izražaja u Italiji. Komedija naprotiv, od Macchiavellija i Ariosta, preko Tassa (Aminta) pa sve do današnjih scenskih pisaca, uvijek se iznova obnavljala uslijed oštrine opažanja, spretnosti i smisla za život koji Talijana čine tako sposobnim da vlada društvenošću. Tragedija u stihovima naprotiv kao da uopće danas više nema prava građanstva na talijanskim pozornicama. Izuzet je samo D'Annunzio, ali i od njegovih mnogih pokušaja da se približi bilo grčkoj, bilo suvremenoj tragediji, održala se na repertoaru kazališnih trupa (naročito Marije Melato) samo pastirska igra »Jorjeva kći«. Ali ni Matteijeva »Merope« ni Alfierijev »Saul«, pa ni D'Anunzijeva »Jorjeva kći« nisu upravo tragedije nego samo jake i vrele drame, srodne od prilike dramama Victora Hugoa, u kojima se ni govor ni ljudi ne mogu nazvati zaista tragičnima. »Kob je tu, ali ne sudbina, opasnost ali ne borba s onim što je više od nas, strast ali ne patos, sjetilnost ali ne ljubav, slom ali ne peripetija, nema katarze, pa ipak veličajni jezik lebdi svagdje iznad daha Božanstva koje stvara sudbinu. Ukočena ozbiljnost kojom D'Annunzio oblikuje graniči s tragičnošću; ali gotovo nikad ne prodire ona u ono najdublje, bez čega ne može nastati tragičnost. Goethe je tri puta uhvatio priliku da se zauzme za Manzonija koji mu je bio najmiliji od svih suvremenika. »Grof Carmagnola« donosi doduše razdor u duši junaka, ali taj motiv nije potpuno proveden. Ipak je Carmagnola najbliži našem osjećaju tragičnosti, no uza sve to romantička historija Manzonija zaostaje snagom za tragedijama Uga Foscola. Pri tom je karakteristično da je Foscolo bio po majci podrijetlom Grk, ali je on kud i kamo više lirik nego dramatik, te i on i Maffei sa svojim prekrasnim sthovima ostaju tek u predvorju tragedje. »Što je Dante objavio u svakom stihu svoje »Božanstvene komedije«, Michelangelo u likovima Jeremije, Noći, Roba ili u svojim sonetima, Leopardi u svojim pjesmama, neposredno iz svoje duše, to je izostalo kod talijanskih dramatika.

Vrlo je značajna činjenica da već Rimljani, kad su u doba cara Augusta htjeli da stvore »zlatno doba« stižući Homera i grčke lirike, nisu ni pokušali da stvore tragediju poput grčke. Tek znatno kasnije piše Seneka devet tragedija koje ni u svoje vrijeme nisu bile izvođene i koje su u biti retorske, a ne dramske tragedije. U rimskoj literaturi nema tragedije, ali ima Plautova i Terencijeva komedija i mimus. »Došao sam s tragedije još uvijek se smijući«, bilježi Goethe u noći od 5. listopada 1786. godine u Mlecima. »Bilo je divljaštva i okrutnosti, i konačno nije ništa drugo preostalo da usreći mlađariju, nego da se oba oca međusobno pokolju, na što je uz živ pljesak pao zastor... Publika još nije bila zadovoljna: pljeskala je i dalje i vikala: »I morti!« To je potrajalo sve dotle dok nisu oba mrtvaca izišla i poklonila se, i tad neki glasovi zavikaše: »Bravi i morti!« Ali sutradan nastavlja Goethe: »Sinoćnja me je tragedija koješta naučila. Ponajprije sam čuo kako Talijani postupaju sa svojim jampskim jedanaestercem i kako ga deklamuju; a zatim sam shvatio kako je mudro Gozzi spojio maske s tragičnim figurama. To je prava drama za ovaj narod: jer on hoće da bude potresen na grub način. Oni ne učestvuju srdačno, nježno u sudbini nesretnika, njih veseli samo ako junak dobro govori, jer do govora mnogo drže... Učešće je njihovo u igri samo kao u zbiljskom zbivanju.«

Ali u času kada se počeo stih pastirske igre pjevati, nastala je opera koja je u istinu prava tragedija talijanskog naroda. Recitativ je još posljednji, oskudni ostanak govora: pjevanje je nadvisilo govor (kao nekad u grčkom koru koji nije uzalud nastojao obnoviti Manzoni), *u ariji je talijanska životna struja našla svoj tragički izražaj.* U Puccinijevim operama zauzima, kao u D'Annunzijevim dramama, strahota i ganuće mjesto tragičnoga: Tosca nije tragična, Mimi je tragična samo u smislu žalosnoga. Ne ono što se pjeva, nego kako se pjeva, patos arije, budi talijansku tragičnost. Zemaljski bitak je za Talijana neoborivo izvjestan, te ga on svakako ne može smatrati problematičnim, a gdje Talijan pređe do relativnosti, tu istom iščezne tragičnost. Nijedan monolog ne može u Italiji početi sa »biti ili ne biti«. Leopardijeva teška melankolija znači crnu noć; ali kolebanje između dana i noći koje sačinja samu bit tragičnoga, u Italiji zasine tek samo na čas. Po mišljenju Feliksa Brauna, jedno jedino djelo pozornice predstavlja pravu tragiku na području talijanske dramatike: »Don Giovanni«, ali i tu je tekst Lorenza da Ponte tek osrednji, dok je Mozartova genijalna muzika dala pravu tragičnost. Ako i nije Mozart Talijan, njegovo je djelo stvoreno u svrhu i u tradiciji talijanske pozornice. Don Juan je poput Fausta postao jedan od vječnih, reprezentativnih likova čovječanstva, i ma kakvi bili Da Ponteovi stihovi, ma kako nevješte scene, površna provedba figura, nijedan pjesnik ne će moći više ni obnoviti ni dublje obrazložiti taj lik.

Lj. Maraković

IDEJE I PROBLEMI

UZ PRIKAZ I KNJIGU

(Lica i naličja stvarnosti u lirici)

Prikaz g. Smerdèla, kako je napomenulo i Uredništvo, zaslužuje, da se o tome napiše još koja.

G. Smerdèl tvrdi u tom prikazu (str. 12., redak teksta 11. i sl.): »Zatim, pjesme s čisto liturgijskim motivima, kao i one s religioznim sadržajem (kod Ive Ledića), odvajaju se od pjesama u Šopovoj zbirci slične sadržine, *budući je Šopu religiozni motiv i karakteristika Isusove ličnosti više puta samo manira, kalup i izražaj*«.

Mada g. Smerdèlu treba inače priznati iscrpnu i savjesnu obradu teme (zapaža na pr. i figure, što danas, kao ni zapažanje tropa, nije inače toliko uobičajeno) pogledom na g. Lendića, očito je, da se u tolikoj mjeri nije zadubao u rad g. Šopa; jer je gornja njegova tvrdnja u jednu ruku tek djelomično točna, dok je u drugu ruku trebalo ići i dalje (kad se radi o tako važnoj stvari) i nastojati, da sud bude iscrpniji i precizniji.

Dok se djelu g. Lendića ne može poreći izrazit religiozni karakter, a kad je već u tom pravcu povučena paralela, pitamo, može li se to uopće tvrditi i za Šopove pjesme (»Isus i moja sjena«). Zbirku u ruke (jer držim, da karakter pjesama treba prosuđivati po njima

samima, a ne možda po ličnosti autorovoj), pa da vidimo, je li tako.

Prije svega valja istaknuti, da za ocjenu našeg pitanja ne će biti naročito važno, da li sam napis zbirke sadrži religiozno ime, da li se to ime u njoj često spominje i, da li priličan broj pjesama ima tehnički napis »molitva«. Odlučan je, naprotiv, stav, što ga pjesnik uzima prema osobi, koja to ime nosi, i to u vezi s dogmom — i baš taj stav čini i samu »molitvu« molitvom.

Polazeći s ovog stanovišta vidimo, da u Šopovoj zbirci ima u tom pogledu pozitivnih i negativnih momenata.

Među pozitivne (u zagradama naznačujem najprije broj stranice, zatim redni broj stiha na toj stranici) mogli bi svrstati:

Bog je dobar, on ne zapušta
Ni crvka na drumu, ni malu ptičicu.
Ni list na grani, ni mrava marljivog
Pa ne će ni mene zapustiti dobri Bog.
(6, 10—14)

Hvala ti, Bože, što si meni bijednom
dao da večeram večerom bogataša.
Reko si Herubu neka mjesec pun
objesi nad ovim plodnim gajem,
da mogu naći skromni hljebac svoj.
(8, 1—5)

Franjevačka ideologija, koja pointira:
I niko ne će znati, da sam prosjak jadni.
(9, 7)

ali konsekventnost u obradi priječe stihovi:
A kud ću ja, kad ni ovi putovi
još ne znaju, kuda će.
(7, 17)

Zatim:
Tada se najstariji popac iz grma javi
i pred svima moli Očenaš.
A šume i trave pobožno odgovaraju.
I braća njegova, što kleče u travi.
A ja prognanik iz grada osamljeni
slušam te ponizne zvuke,
pa glave pognute i pun svete večeri
ne znam da sam i ja sklopio ruke.
(19, 4—11)

Nadalje pjesma »Najmlađi brat« (30) te stihovi:

Iza njih, ko svetac, sjam u svojoj tuzi.
(37, 16)

Izgledam ko slika pustinjaka,
pod sutonom kad ulazi u stan.
Ovijen mrežom sjena s rešetaka.
Pogružen, sputan, ali obasjan.
(38, 9—12)

Žar za čistotom dođe mi sa snom.
(39, 15)

O Bože, ne savijaj tegobom ramena ona.
Neka se pognu samo, kad tebe slave zvona.
(49, 13 i 15)

I evo, sve češće ja zaboravljam
u prolazu da ti skinem kapu.
(»Isus u Svetohraništu«, 69, 17 i 18)

I neka tebi samo, kad dani mi proteku
blistav od rada predam svoj alat.
(73, 11 i 12)

Amo bi se mogla uvrstiti i pjesma »Nevinost« (47), ako je dovedemo u vezu s napisom »Dani srca i kajanje«, konac pjesme »Molitva da već jednom odem«, ako pjesnik misli veličati žrtvu iz religioznih motiva, a i posljednja pjesma u zbirci »Molitva da ne budem više pjesnik«, ako ju je inspirirala »vanitas vanitatum«.

Negativni momenti u gornjem pravcu mnogo su češći i akcentuiraniji:

O pastiru božanski, ja čvrsto vjerujem
u dobrotu tvoju i beskrajnu moć.
Pa kad već ne daš da saznam njihov govor tajni
a ti mi daj da barem čujem, kako na rastanku
sivonja starcu volu kaže: laku noć.
(26, 13—17)

Ovdje se utašte dovodi u vezu beskrajna moć božanskog Pastira s ispraznim željama na području animalnog života.

Isto tako zazivati ime Božje (»Dobrotom Boga«, 12) prigodom pjesnikova fiktivnog krunjenja za kralja prirode svakako je barem preuzetno, ako se u tome još i ne kriju izvjesni navodnici.

Čudno je, kad autor pita pijetle, zašto nisu ljudi (15, 25) te kad veli, da žrvnji melju »božji blagoslov« (21, 6), jer ova metonimija s religioznog stanovišta nije ukusna.

Slikari su božanski sjaj Kristov prikazali simbolički aureolom, koju međutim g. Šop opetovano tretira ponešto trivijalno:

(odvest ću te)
zatim čovjeku, koji šešire pravi.

Jedan će da se nakrivi i na tvojoj glavi
Prostran da u se primi i tvoj oreol.
(62, 9, 11 i 12)

— O Isuse dragi, izvoli samo sjesti
i odložiti svoj šešir i oreol.
(66, 11 i 12)

o klin ću objesiti tvoju oreolu
(66, 16)

oreol, koji ti je pao na jedno uho.
(67, 28)

Pjesma, koju g. Šop naziva »Božanski cirkus«, završava ovako:
Pođimo tako među auguste i harlekine.
Samo što prije moje Isuse sveti,
Mi ćemo za njima od teškog bola,
A oni za nama od smijeha umrijeti.
(63)

Ako je autor ovdje mislio na »stultitiam crucis« (Križ je za njegove protivnike apsurd), trebao je svoju dobru vjeru opravdati barem kakovom aluzijom.

Stoga već ovdje treba zapaziti, što g. Smerdèl nije povukao adekvatniji zaključak iz ovih stihova, naročito pak iz ovih drugih, koje sam namjerice ostavio za posljednje mjesto, a dolaze u »Panegiriku pijetlima«:
Al' plašim se da vas upitam,
Zašto nosite krvavu krunu na glavi.
Možda je to od onog jutra,
Kad ste triput zakriknuli od veselja,
što se Petar, pred ženama drhteći,
triput odrekao Krista.
(16, 12, 13, 15—18)

Neka bude licentia poetica, što se pijetli mogu veseliti radi ljudskih djela, koja nisu u vezi s njihovim animalnim životom. Ali koji su uzrok mogli imati ovi Šopovi pijetli da se vesele radi onoga, zbog čega se Petrova duševna bol odrazila i fizički, te je »plakao gorko«? Ako se ovi stihovi dovedu u vezu s onim ranijim, da kruna, koju ti pijetlovi nose od onog kobnog jutra »uvijekršće i svježom rosom blista« (16, 14), ne ukazuje li se sve to skupa kao neko glorificiranje Petrove izdaje?

Ne će stoga biti pretjerano, ako ustvrdimo, da su negativni momenti Šopove zbirke u religioznom pogledu pretežniji tako, da je netočna i površna Smerdèelova tvrdnja, da bi ovdje Isusova ličnost bilo samo manira i kalup. Manira i kalup kreću se obično na neutralnom terenu, dok gornji primjeri, mada još nemaju srodnosti na pr. s direktnim blasfemijama u ranijoj lirici g. Krleže, svakako prelaze uobičajene manire prema licu, koje se radije podvrglo justifikaciji nego li da opozove svoju definitivnu tvrdnju: »Prije nego li Abram bijaše, ja jesam!« A ova tvrdnja, s obzirom na svoj karakter, ne može ostaviti mislioca u dvoumici.

Branko Storov

IZVORI I PRILOZI

MARULIĆEVI TALIJANSKI SONETI

Marljivi istraživač hrvatsko-talijanskih odnosa, naročito u starijoj našoj književnosti, g. Mirko Deanović, izdao je prvi put dva dosad nepoznata Marulićeva talijanska soneta.[1]) Kako konstatuje izdavač, soneti ne odaju, u pogledu talijanske versifikacije, naročitu umjetničku vrijednost, a pripadaju poznatom idejnom krugu čitavog Marulićeva djelovanja: vjersko-moralnih opomena suvremenicima na bolji i kršćanskiji život. Svakako je važna dosad nepoznata činjenica da je Marulić, pored hrvatskih i latinskih djela, pisao i talijanske stihove: forma soneta kojom se ovdje poslužio naročito je važna stoga što ponovno naglašuje formalnu različitost naše petrarkističko-renesansne poezije od talijanske koja joj je inače bila uzorom: Marulić i njegovi drugovi vrlo su dobro znali za oblik soneta (a, kako se vidi, znali su se njim i služiti), a ipak mu u njihovoj hrvatskoj poeziji nema ni traga. Ponovni dokaz kako je dvanaesterac naših petrarkista stih suvremene narodne poezije i kako oni osjećaju da je on srastao s našim jezičnim ritmičkim osjećajem.

Lj. M.

[1]) Mirko *Deanović*, Due sonetti inediti di Marco Marulo, Estratto dal Giornale Storico della Letteratura Italiana, vol. CVIII, Torino.

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

D. Angjelinović, Nad gorama i vodama, Zagreb 1937., knj. 6. Lovačke Knjižnice Hrvatskog društva za gojenje lova i ribarstva u Zagrebu. — Dr Josip *Badalić,* Javne knjižnice u savskoj banovini, njihovo stanje i potrebe, Zagreb 1937., Izdanje Društva jugoslavenskih bibliotekara, sekcija Zagreb, sv. 1. — Josip *Buturac,* Povijest Zbora Duhovne Mladeži Zagrebačke 1836.—1936., Zagreb 1937., Izd. Zbora D. M. Z. — Marko *Čović,* Doktor filozofije, roman, Zagreb 1937., Piščevo izdanje. — Leila de *Dampierre,* Reflets et Mirages, poèmes, Belgrade 1937, Piščevo izdanje. — Mirko *Deanović,* Dalmatinac u širokom svijetu (Preštampano iz »Savremenika«), Zagreb 1937. — Dragutin M. *Domjanić,* Kipci i popevke, drugo izdanje, Zagreb 1937. — Ante *Dukić,* Naš domaći glas, čakavska pjesma s tumačem riječi, Zagreb 1936. — Ante *Jakšić,* Marija, lirska novela, Zagreb 1937., Naklada Ivana Zgorelca. — Zdenka *Jušić-Seunik,* Svojim putem, roman, Zagreb 1937., Izd. Društva Hrvatskih književnica. — Ivan *Kalan,* Svijet za Krista, prev. Anton *Tomljanić,* Senj 1937., Izd. naklade »Fides«. — Ljubo *Karaman,* Starohrvatsko groblje na »Majdanu« kod Solina, Split 1936., 36 str. teksta s njemačkom résuméom, 14 tabla i 5 slika u tekstu, Izd. »Bihaća«, hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti u Splitu, cijena Din 10.—, Dr. Franjo *Krajčević,* Radnička zaštita i radničko osiguranje, Zagreb 1937, Vlastita naklada (Grgurova ulica 3). — Dr. Vinko *Krišković,* U svijetu paradoksa, Slika sadašnjice, prvi ogledi, Zagreb 1937., Mala knjižnica Matice Hrvatske, cijena za pretplatnike M. K. Din 10.—, knjižarska cijena Din 25.— Eurialo *De Michelis,* Omaggio a Gargiulo, Fiume, Quaderni di »Termini« N. 1. — Stjepan *Mihalić,* knjiga o Mlakaru i drugovima, Zagreb 1937., Suvremena knjižnica Matice Hrvatske, Kolo II., knj. 8. — Aleksandar *Mužinić,* Civilizacija, kultura i obrazovanje, Zagreb 1937., Piščevo izdanje, cij. Din. 35.—. Ante *Tresić-Pavičić,* Il Teatro di Rino Alessi, trad. di U. *Urbani* ed E. *Marcuzzi,* pref. Ferd. *Pasini,* Udine 1937, Istituto delle Edizioni Accademiche, L. 12. — Stopama otaca, Almanah hercegovačke franjevačke omladine, Mostar 1937, Izd. Zbora franj. bogosl. mladeži »Bakula«. — Anton *Smerdèl,* Aristotelova katarsa, teza za doktorat beogradskog sveučilišta, Skoplje 1937. — isti, Ivan Cankar, njegovo tragično osećanje života, Skoplje 1937., (pos. otisak iz »Južnog Pregleda«). — Antun *Šimčik,* Hrvat obnovitelj Božjega Groba, Zagreb 1936. — Oto *Šolc,* Mit izvora Reduse, pjesme, Zagreb 1937., Izd. piščevo. — Dr. Rudolf *Timmermans,* Junaci Alkazara, opis istinitih događaja iz Toleda, Đakovo 1937., Izd. Zbor Duhovne Mladeži đakovačke, Din. 35.— Šimun *Vlaho,* Međumurjem, Podravinom i Kalničkim krajem, Zagreb 1937. — Ljubo *Babić,* Pod italskim nebom, iz putne bilježnice, Zagreb 1937., Mala knjižnica Matice Hrvatske, Kolo II. sv. 8., članska cijena Din. 20.—, knjižarska Din. 25.—, Fra Ignacij *Radić,* Katolička djevojka, Zagreb 1937., »Jeronimsko Svijetlo«, cij. Din. 1.—. — I. B., Istina o Španjolskoj, Zagreb 1937., isto izd., cij. Din. 1.—. Španjolska u krvi i plamenu, Zagreb 1937., Moderna socijalna kronika, sv. 30., cij. Din. 3.—.

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dežclićeva ulica 2.

potpuno je nepolitički list i smatra sve političke probleme i stavove otvore-
nim pitanjima o kojima treba da vodi računa svaki obrazovan i svijestan
čovjek, ne bacajući se naglavce ni u kakve kalupe i šablone koje mu podmeću
»rutinirani« političari, u ime »slobode« i »demokracije«. Da su stare forme,
netaknute i nepromjenljive, onakve kakve su bile ,mogle spasiti mir i poredak
u svijetu, one bi to zastalno bile i učinile. Kakva i gdje je bila krivnja, od-
nosno šta ima da se učini, to je bitno pitanje, a ne tko će koga nadvikati
otrcanim frazama. Ne pišući ovo za ljude s kojima ne ćemo voditi pole-
mike, jer je prvi uvjet svake kritike tuđega djelovanja savjesnost i lojalnost
čega u njih nismo našli, mi napominjemo svojim čitaocima taj apsurdni inci-
dent samo zato što ih želimo podsjetiti na vrlo precizni i bistri traktat je-
dnoga od prvih suvremenih katoličkih filozofa, Jacquesa Maritaina, »Let-
tre sur l'Indépendance« (Pismo o nezavisnosti, Paris, Desclée De Brou-
wer), da se vidi kako o tim načelnim pitanjima pišu ljudi umni i ozbiljni
kojima politika nije zanat ni polje za »viteško« nadmetanje.

Uredništvo će poduzeti i dalje sve što uzmogne da učini list što punijim,
što doraslijim ozbiljnosti i mnogostrukosti problema koji čine naše vrijeme
tako teškim i mučnim, ali koji bi, pođu li pravim putem, nosili u sebi klice za
dubok i velik preporod za kojim čezne čitavo današnje čovječanstvo.

Mnogi od naših prijatelja s radošću su i priznanjem pozdravili dosa-
danje brojeve »Hrvatske Prosvjete«, no moramo iskreno kazati da njihov
interes za raširenje lista nije pokazao tako povoljne plodove. Ako naši či-
taoci zaista osjećaju da u »Hrvatskoj Prosvjeti« nalaze, izneseno bez va-
šarske reklame, bez bučnih fraza i bez bombasta, ono čega najviše trebaju,
onda neka budu svijesni da drugi možda i ne znaju za to, pa će učiniti i
dobro djelo, ako im dadu u ruke list u kojemu sami nalaze zadovoljstvo.
Mi vrlo dobro znamo današnji teški materijalni položaj prosječnog broja
naše inteligencije, ali smo i svijesni da bi naši čitaoci ljuto požalili, kad bi
izgubili ovaj list kojega opstanak ovisi o njihovoj materijalnoj potpori. Vri-
jeme od dva mjeseca, do narednog dvobroja, zaista je izdašno da svatko
može u tom pogledu učiniti baš onoliko, koliko od njega očekujemo.

Uredništvo.

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA". — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 33720

Jesam li izvršio svoju dužnost i poslao pretplatu?

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE" (PROF. BOGDAN BABIĆ), ZAGREB, GREGORIJANČEVA 36. I. — RUKOPISI I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE") ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.